

MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete

Tanyakutatás

2005

Kutatási jelentések

2. füzet

A TANYÁS TÉRSÉGEK GAZDASÁGA

Témavezető: Dr. Csatári Bálint

Szerkesztő: Gaborjákné Dr. Vydareny Klára

Szerzők:
Farkas Jenő
Gaborjákné Dr. Vydareny Klára

Kecskemét
2005

A TANYÁS TÉRSÉGEK GAZDASÁGA

Előszó

A Magyar Regionális és Területfejlesztési Hivatal Kiemelt Térségi Programok Főosztálya 2005-ben, a Duna-Tisza közti Homokhátság vízpótlásáról szóló országgyűlési és kormányhatározatok nyomán átfogó tanyakutatással bízta meg intézetünket.

Az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete a kutatás részeként öt nagy tematikus egységet dolgozott ki. Az egyes témákat komplexen – az adott témakör módszertani sajátosságait figyelembe véve – vizsgáltuk. Továbbá feltártuk azokat a folyamatokat és törvényszerűségeket, amelyek elősegíthetik a Homokhátság településeinek külterületén található, különböző típusú tanyás térségek felzárkóztatási-fejlesztési lehetőségeit.

Az öt tematikus egység a következő:

- A tanyás térségek környezete
- A tanyás térségek gazdasága
- A tanyás térségek társadalma
- A tanyák épített környezete
- A tanyatípusok és bizonyos progresszív elemek

A második tematikus tanulmányfüzet a tanyás térségek gazdaságát elemzi. A fejezetek megírásában az FVM-től kapott regisztrációs adatbázist és a kutatás során kitöltött tanyai adatlapok eredményeit hasznosíthattuk. Ezek révén bemutatjuk a tanyák mezőgazdasági adottságait, tevékenységét, az Európai Unióban és már hazánkban is alkalmazott módszerrel pedig a tanyákon folyó gazdálkodás életképességét – vagy piacképtelenségét – elemezzük.

Reményeink szerint a tanulmányok jó alapokat nyújtanak egy meginduló párbeszédhez – ezzel együtt a tanyavilág felzárkózásához. A Homokhátság európai léptékű fejlesztése ugyanis csak a tanyákon élő környezettudatos helyi társadalom, egy képzett szakembergárda, egy jól informált és informáló közszolgálati háttér és egy szociálisan érzékeny de gazdaságilag racionális politikai akarat együttműködésével lehetséges.

I. A HOMOKHÁTSÁGI TANYÁK MEZŐGAZDASÁGA*

1. Bevezetés

A téma aktualitását több természeti és társadalmi tényező adja. Egyrészt a Homokhátság környezeti problémái, másrészt az EU csatlakozás után a mezőgazdasági termelők beilleszkedésének sikeressége az Európai Unió egységes piacára. Az előbbi problémakör széleskörűen feldolgozott, míg az utóbbi esetében még csak az első tapasztalatok vannak meg, melyek igen vegyesnek mutatkoznak, gondoljunk itt a területalapú támogatások igénylésének és kifizetésének gondjaira, hibáira. A téma feldolgozáshoz az adatokat a FVM Mezőgazdasági Szakigazgatási Főosztálya biztosította a 2002-2003. évi termelői regisztrációból. A termelői regisztráció 1998-tól minden évben kötelező volt azon termelők számára, akik a központi költségvetésből támogatást akartak felvenni. Ez a tény biztosítja azt, hogy valóban a mezőgazdasággal bármilyen szinten foglalkozó termelő gazdálkodással kapcsolatos adatai szerepelnek benne. Forráskritikával is kell élnünk azonban az adatokkal szemben, különösen az árbevételi számok kapcsán, melyek jó magyar szokás szerint valószínűleg nem minden esetben fedik a valóságot. Ez a tény most jelentősen megnehezíti bizonyos uniós támogatások igénylését a gazdálkodók számára, hiszen nem tudják bizonyítani tevékenységük életképességét a visszamenőlegesen hibás könyvelési és egyéb gyakorlat miatt (ami valószínűleg a hibás adópolitikára és sok minden más egyébre vezethető vissza).

A feldolgozás első részében a Homokhátság mezőgazdaságának múltjával, a környezeti problémák összefüggéseivel foglalkozunk, hiszen ez a kettő szorosan összekapcsolódik. A második részben a már fentebb említett adatbázis részletes feldolgozása után kapott eredményeket ismertetjük.

2. A múlt

A **honfoglalás folyamán** őseink a Kárpát-medence sík- és dombvidéki tájainak gazdasági birtokbavételére törekedtek. Ebben az időszakban a tájat erdős sztyeppként jellemezhetjük, melyet kiterjedt lösz- és homokpuszták tarkítottak. Jelentős területet foglaltak el az árterek, melyek a történelmi Magyarország 1/8-át tették ki. Nem meglepő tehát, hogy ez jelentősen befolyásolta eleink gazdálkodását is, melyet Andrásfalvi Bertalan után **ártéri gazdálkodásnak** nevezünk. Ez a fajta gazdálkodás a fennálló természeti viszonyokkal teljesen összhangban volt, azok minden előnyét kihasználta.

---

* Farkas Jenő geográfus

A fő ágazat az állattenyésztés volt. A honfoglalók kb. 400 000 főt tettek ki, viszont kb. 10 milliós állatállomány érkezett velük. Az állattenyésztés egészen a 19. századi gabonakonjunktúráig a vezető szerepét meg is tartotta. Az ártéri gazdálkodás rendszerének lényege, hogy a legelőváltás rendjét a folyók ismétlődő áradásai határozták meg. Tavasszal és ősszel a magasabb térszíneken, nyáron és télen az alacsonyabb területeken legeltettek. Ezt a rendszert hívják réti transzhumációnak is.

A területhasználattal összefüggésben alakultak ki a települések is. Mivel az állatokkal az embereknek is menniük kellett, így kialakult a **kettős szállásrendszer**. A nyári szállás volt az ideiglenes település, melyből a hódoltság időszaka után a nagyhatárú mezővárosok kialakulásával a tanyák keletkeztek. (Fontos megjegyezni, hogy léteznek más elképzelések is a tanyák eredetére vonatkozóan.) A téli szállás általában a folyómenti területeken feküdt, és ezekből keletkeztek az állandó települések. (A települések kialakulása hosszabb folyamat, a 11. századtól a 14-15. századig tartott.)

A **téli szállások mellett indult meg a földművelés**, jórészt löszön és csernozjom talajokon. Természetesen a társadalmi viszonyok (hűbéri rendszer, jobbágy gazdaságok kialakulása) és technika fejlődése (fordító eke, nyomásos gazdálkodás) nyomott hagyott a gazdálkodáson. A tárgyalt korszak fontos még abból a szempontból, hogy klímátörténetileg ez a középkori optimum éghajlat kora (8. sz.-13.-14. sz. fordulója), melyről feltételezzük, hogy időnként és helyenként a jelenkori felmelegedésnél is melegebb lehetett. Történettudományunk azonban épp erre a korra teszi a középkori mezőgazdasági forradalom időszakát is (pl.: a maghozamok átlaga négyszeresére nőtt ebben az időben).

A **14-17. században** egy a táji sajátosságokhoz igazodó árutermelő mezőgazdaság alakult ki a területen. Jellemzője a **komplex ártéri földhasznosítás**, de fő profilja az állattenyésztés. A mezőgazdaság központjai ekkor a mezővárosok, melyek népessége főleg a 15. század folyamán gyorsan növekedett. Ezzel párhuzamosan zajlott le a falvak elnéptelenedése, melynek következtében a jobbágytelkek 30-50%-a megműveletlen maradt. Ezt a folyamatot **pusztásodásnak** nevezzük. A terület török hódoltság időszakában több szempontból súlyos veszteségeket szenvedett. Egyrészt a népesség tekintetében, másrészt a természeti környezet degradálódásában. Ez alatt különösen az erdőségek területének csökkenését kell értenünk, amely aztán más hatásokra a későbbiekben még jobban felgyorsult.

A **16. században** az európai agrárkonjunktúra és árforradalom jelentős hatással volt e terület gazdaságára. Nyugat-Európában a protoindusztriális fejlődéssel összefüggésben nőtt az élelmiszerkereslet, amelynek hatására Magyarországon többirányú folyamatok indultak el. Az

állattenyésztés újra fellendült, vágómarhát szállítottunk a nyugati piacokra. A vágómarha tartás központja a Kiskunság és a Homokság volt. Éves szinten mintegy 120-150 ezer marha volt az export nagysága.

A vágómarhán kívül a **magyar bor után is megnőtt az érdeklődés**. Ez szintén kihatott a Homokhátságra, hiszen Bél Mátyástól (1737) tudjuk, hogy Nagykőrös és környéke jelentős vörösbor termelő vidék volt. A minőségről pedig talán elég annyit megjegyeznünk, hogy Bél Mátyás szerint jobb volt, mint az egri borok. Kereskedelmi szempontból is sokkal jelentősebb volt, hiszen mennyiségileg annak sokszorosát tette ki. (Tudjuk, hogy a futóhomok elleni védekezésül már a 16. században alkalmazták a szőlőtelepítést.)

A harmadik lényeges változás az volt, hogy a hazai gabonaárak jelentősen emelkedtek, ennek következtében ettől az időszaktól **jelentősen nőtt a gabonatermelés**, és kialakultak a majorsági gazdaságok. A természeti környezet e három folyamat következményeként tovább romlott. További jelentős erdőségek tűntek el, illetve az intenzív állattenyésztés következtében szabad homokfelszínek alakultak ki.

A **18. századra** a társadalom egész országot átfogó környezetalakító munkája már meglátszik a tájon. Megállapítható azonban, hogy eddig az ideig visszafordíthatatlan változások nem történtek, a káros folyamatokat érzékelték, sőt ezekre megpróbálták reagálni, természetesen a kor tudásának szintjén. Témánk szempontjából ezen időszak más szempontból is fontos volt. A török kiűzése után a 17.-18. században a térség újratelepülése zajlott le, részben szervezett telepítések, részben visszatelepülés, részben pedig spontán beköltözés révén. Jellemzője volt ennek a folyamatnak a föld szabadfoglalása (a mezővárosi gazdák mind több régi falu határát igyekeztek bekebelezni), illetve a legelőváltásos gazdálkodás. A mezővárosokhoz akkora határrészek tartoztak, hogy azokat a városból kijárva nem lehetett megművelni, így **a határban újra kialakultak az ideiglenes szállások, melyekből végül állandó település lett, a tanya**. Kecskemét, Nagykőrös, Halas, Hódmezővásárhely és Szentes ebben az időszakban vált jellegzetes tanyás mezővárossá.

A **18.-19. század fordulóján** először csak helyi szinten, aztán később országos méretekben megkezdődtek a folyószabályozási és árvízmentesítési munkálatok. A **Homokhátság tája megváltozott**. A **futóhomok** még a városokat is veszélyeztette. Különösen érintett volt Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd és Kecel. A futóhomok ellen a már bevált **szőlőtelepítéssel, gyümölcsösök telepítésével, erdősítéssel és kerti növénykultúrák létrehozásával** védekeztek. Lényegében tehát kialakult a „homoki kultúráknak” nevezhető termelési szerkezet. Az állattenyésztésnek ebben az időben még volt egy utolsó felfutása a gyapjúkonjunktúra idején, de lényegében ettől az időszaktól kezdődően a növénytermesztés

lett a vezető ágazat. Ezt mutatja Pest-Pilis-Solt vármegye művelési ágainak megoszlása 1851-ben, mely az alábbiak szerint alakult:

Pest-Pilis-Solt vármegye művelési ágainak megoszlása, 1851

Művelési ág	%
Szántó	52,11 %
Kert	0,76
Rét	10,29
Szőlő	2,48
Legelő	17,91
Erdő	9,12
Nádas	1,52
Kivett	5,81

Borovszky Samu szerk.: Pest-Pilis Vármegye monográfiája

A 19. század közepétől az intenzív kultúrák is teret hódítottak. A már említett kerti növénykultúrák elterjedését segítette, hogy német specialisták „iparkertészek” érkeztek Kecskemétre és itt megtelepedtek. A németek mellett 1865-ben Nagybecskerekén megalakult az első bolgárkertészet is. 1900-ban Ócsán is kialakult egy központ. Sikerüket jelzi, hogy megkezdődött az állami bolgárkertészetek szervezése, melynek keretében Cegléden jött létre egy telep 1940-ben.

Mindezek után nem meglepő, hogy az Alföld legjelentősebb zöldségtermelő tájkörzete Kecskemét és Nagykőrös környékén alakult ki. Mivel a Homokhátság talajadottságai sem egységesek - hiszen a fekete homoktól a szikes szürke homokig találhatóak itt talajok - így ennek megfelelően némi differenciáltság is kialakult a termelésben. Nagykőrös az uborka termesztés központja volt, szállítottak Bécsbe és Szentpétervárra is. Az uborka mellett még a bab, a káposzta, a paradicsom és a petrezselyem voltak a főbb termékek. Kecskeméten a gyümölcs, különösen a meggy, a cseresznye és a sárgabarack volt jelentős. Kiskunhalason szintén a szőlő és gyümölcskultúrák határozták meg a gazdálkodást.

Az 1875-ös év történései csak tovább erősítették a fentebb már leírt folyamatokat. Ebben az évben jelent meg a filoxéra fertőzés Pancsován, mely nemsokára jelentősen átalakította Magyarország szőlőművelését. A homok filoxéra mentességét kihasználva a homoki szőlőkultúra felvirágzott. A homoki területek ára a holdankénti 20-60 koronáról 800-1000 koronára emelkedett. Az ország szőlőművelésnek súlypontja ide helyeződött át. Kecskeméten jelentős szőlőnemesítő munkát folytatott Katona Zsigmond és Matthiász János, illetve működött itt állami vizsgálati telep is. Wéber Ede 1890-ben jelentős szőlészetet hozott létre Helvecián. Homoki borok pl.: csengődi rizling, szabadszállási rizling és kadarka, tiszai burgundi vörös. A minőségről itt azonban már kevesebb jót lehet elmondani, mint

korábban. Borovszky Samu a vármegyei monográfiájában külön kihangsúlyozta, hogy ezek asztali borok, és különösen a fehér borok minőségét rossznak tartotta.

A korszakban már jelentős volt a futóhomok megkötésére irányuló **erdőtelepítés** is. Főleg akác, törpe nyár, boróka és cserjések telepítésével foglalkoztak, de az 1850-es évektől fekete fenyőt is telepítettek. Az állattenyésztésben új elemként a **méhészkedés és a baromfi** nevelés jelent meg ebben az időszakban.

A II. világháborút és az átmeneti időszakot követően többszöri próbálkozás után **1958-1961 között a kollektivizálás ideje következett a mezőgazdaságban**. A Homokhátságon **két speciális szövetkezeti forma is kialakult**, mivel a politikai vezetés rájött, hogy a homokot az emberek nélkül nem lehet megművelni, így az elvándorlás megelőzése érdekében engedelményeket tettek. A két speciális forma a következő volt: **a termelőszövetkezeti csoportok és a szakszövetkezetek**. Az előbbit a homoki szántóterületek művelésre alkalmazták, míg az utóbbit a szőlő- és gyümölcsültetvények esetében. A szakszövetkezetek lényege abban fogható meg, hogy a tagság anyagi érdekelttségét hangsúlyozta (ez egyéb szövetkezeti formáknál is megvolt, de nem ilyen mértékben). Az ültetvényeket csak „eszmeileg” tagosítják („fent közös, lent maszek”). A tagok területükön családi művelést folytattak, a nagyüzemi alapokba történő befizetéseken túl jövedelmükkel szabadon rendelkeztek. A társadalmi és tulajdoni változások mellett a termelésben változást jelentett, hogy zömében politikai nyomásnak engedve a szövetkezetek a gazdaságosan nem hasznosítható területeket is művelésbe vonták, melynek eredménye, hogy az öntözést meg kellett oldani, ám ez további költségeket jelentett a termelésben. A régi géppel nem művelhető ültetvényeket igyekeztek kiváltani új nagyüzemi telepítésekkel.

Jelentős környezeti problémaként jelentkezett ekkor **a talajvízszint csökkenése, az éghajlat melegedése és a csapadék hiánya**. Klímatörténetileg a középkori optimum éghajlat után a 14. századtól a 19. századig tartott a kis jégkorszak időszaka, mely általában hűvösnek és csapadékosnak mondható. Ezután egy átmeneti időszak következett, végül 1970-től a felmelegedés legújabb hulláma jött. A felmelegedés tehát egyrészt természetes folyamatok eredménye (klímatörténet alapján egy 300-500 éves melegebb periódus következik), másrészt itt nem tárgyalt antropogén hatások következménye. A mezőgazdaság számára azonban ez mindenképpen azt jelenti, hogy valamilyen formában választ kellett találnia a megváltozott természeti környezetben történő gazdálkodásra.

A Homokhátság vízproblémájával kapcsolatosan egy-két gondolatban összefoglalva a következőket vehetjük észre a fentiek alapján:

- **a terület klímája a mainál volt már melegebb és szárazabb** (ebből az következik, hogy még a természetes változékonyságon belül vagyunk, de az antropogén hatások miatt nem tudjuk, hogy meg is állunk-e itt)
- **akkor az a klíma a gazdálkodásban gondot nem okozott**
- **azóta a következők változtak: a folyókat szabályozták, a vízelöntések megszűntek, az ártéri gazdálkodás megszűnt, az állattenyésztés, mint vezető ágazat helyére a növénytermesztés lépett, az erdők területe jelentősen csökkent.**

Ezekből az összefüggésekből a teendő intézkedések fő csapásirányai is megfogalmazhatók.

- **A vízvisszatartás helyes út**, azonban önmagában talajvízszint emelő hatása és főleg ennek területi kiterjedése nem jelentős. Emellett sokkal fontosabb, hogy **ezt erdőtelepítésekkel kell összekapcsolni** (a fajták kiválasztása fontos részlet lehet), és az erdők területét jelentősen növelni kell.
- **A homoki szántóföldi gazdálkodást abba kell hagyni**, ezt támogatni sem lenne szabad (pl.: területalapú támogatás). Ehelyett **újra az állattenyésztés irányába kellene fordulni.**
- **A homoki szőlő-gyümölcs és kert kultúrákat meg kell őrizni**, de a hangsúlyt a mennyiségi termelésről a minőségi termelésre (bio- és más környezetkímélő gazdálkodási formák) kell áthelyezni.

3. A jelen

3.1. A tanyai üzemek főbb adatai

Az FVM-től kapott adatbázis szerint **a Homokhátság 104 településén mintegy 31 000 regisztrált gazdálkodó (üzem) van, ebből 8024 üzem székhelye van külterületi címen bejegyezve.** A vizsgálatba csak ezeknek az adatai kerültek be. Szándékosan a 8024 üzem megfogalmazást választottuk, ugyanis ebből csak 7451 jelent egyéni termelőt, a többi bejegyzés gazdasági társaságot, vagy családi gazdaságot jelent.

A tanyai üzemek megoszlása gazdálkodási forma szerint

Gazdálkodási forma	Db és fő	%
Jogi személyiségű gazdasági társaság	126	1,57
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	33	0,41
Szövetkezet	14	0,17
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	166	2,07
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	47	0,59
Főfoglalkozású őstermelő	2838	35,37
Nem főfoglalkozású őstermelő	4400	54,84
Családi gazdálkodó	388	4,84
Egyéb	12	0,15
Összesen	8024	100,00

A táblázat adatait értékelve látszik, hogy **a regisztráltak 2%-a gazdasági társaság**, további 2,5%-a vállalkozás, 5%-a családi gazdálkodó és **90%-a őstermelő**.

A 8024 üzem által bejelentett **összes terület 107 ezer ha**. Gazdasági formánként kimutatva a következő eredményeket kapjuk:

A tanyai üzemek területének megoszlása gazdálkodási forma szerint

Gazdálkodási forma	Összes terület (ha)	%
Jogi személyiségű gazdasági társaság	21007,78	19,61
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	1565,00	1,46
Szövetkezet	3627,75	3,39
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	3976,86	3,71
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	1744,53	1,63
Főfoglalkozású őstermelő	28254,79	26,37
Nem főfoglalkozású őstermelő	30961,39	28,89
Családi gazdálkodó	15364,05	14,34
Egyéb	651,50	0,61
Összesen	107153,65	100,00

A jogi személyiségű gazdasági társaságok - nem meglepően - kis számuk ellenére is **a regisztrált területek majd 20%-át használják**. Szintén nem meglepő, hogy **az őstermelők 90%-os létszámbeli részesedésük ellenére csak a területek 55%-át művelik**. Ez az adat Dél-Alföldi régió hasonló adatával teljesen összhangban van, ami 55,6%. (Megjegyezzük, hogy pl.: Komárom megyében ez csak 29%.) Meglepő viszont, hogy az egyéni vállalkozók és a szövetkezetek közel ugyanakkora területen működnek.

Az átlagos üzemméret gazdasági formánként

Gazdálkodási forma	Átlagos üzemméret (ha)
Jogi személyiségű gazdasági társaság	166,73
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	47,42
Szövetkezet	259,13
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	23,96
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	37,12
Főfoglalkozású őstermelő	9,96
Nem főfoglalkozású őstermelő	7,04
Családi gazdálkodó	39,60
Egyéb	54,29
Összesen	13,35

A táblázatból kiderül, hogy a **gazdasági társaságok és szövetkezetek egy átlagos családi gazdaság területének 4-6 szorosával rendelkeznek**, összesített átlagos üzemméretük 157,76 ha. Meg kell jegyeznünk, hogy az ÁMÖ (Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000.) alapján a gazdasági szervezetek ezen értéke 457,4 ha-ra adódott országosan. Általában a mezőgazdasági vállalkozások átlagos birtokmérete 24 ha-tól indul, és éles törés van ezek között és az őstermelői réteg között. **A családi gazdaságok adata jó, életképes gazdasági méretre utal és nyugat-európai összehasonlításban is megállná a helyét.** Az őstermelők összesített 8,50 ha-os átlaga azt mutatja, hogy bizonyos speciális ágazatoktól eltekintve ebbe a kategóriába részmunkaidős és házkörűli gazdaságok tartoznak, tehát nem főfoglalkozású árutermelő gazdaságok. Itt is meg kell említeni, hogy a 2000-es ÁMÖ alapján az egyéni gazdaságok üzemmérete 2,7 ha (2003-as adat szerint 3,2 ha). Tehát míg a gazdasági társaságok esetében a Homokhátságon termelők átlagos üzemmérete harmada, addig az egyéni termelők üzemmérete (csak az őstermelőket ideértve) – éppen ellenkezőleg - háromszorosa az országos átlagnak. Az összesített átlagban szereplő 13,35 ha is jelentősen meghaladja a 2003-as országos birtokméret átlagot a 8,2 ha-t.

A tanyai üzemek birtokméretet kategóriánként

Birtok kategória	Db	%
0-5 ha	4151	51,73
5-10 ha	1733	21,60
10-50 ha	1830	22,81
50-300 ha	284	3,54
300 ha felett	26	0,32
Összesen	8024	100,00

Az üzemek 73%-a 10 ha-nál kisebb területen gazdálkodik. Az országos statisztika szerint (ÁMÖ) az egyéni gazdaságok 72%-a 1 ha alatt gazdálkodik, ennél a homokhátsági tanyák körében jobb a helyzet, hiszen itt csak 1501 üzem (18,7%) működik 1 ha vagy annál kisebb területen.

Összefoglalásként elmondható, hogy a gazdasági társaságok üzemmérete a területen az országos mutatók alatt van, míg az egyéni gazdaságok azoknál nagyobb méreteket mutatnak a Homokhátságon. Így itt is kimutatható a mezőgazdaság duális birtokszerkezete, de a Dunántúli adatokhoz képest kevésbé nagy a különbség. Az egyéni gazdaságok az általuk használt terület nagysága alapján nagyobb súlyt képviselnek. Ezt a tényt az agrártörténeti áttekintésünk is alátámasztja, hiszen ezen a vidéken - és általánosságban az Alföldön - a szocializmus előtt birtokos gazdák éltek (mezővárosi múlt, míg a Dunántúlon uradalmi múlt), és amiben a Homokhátság szinte az országban egyedülálló, hogy a termelők a szocializmus alatt itt a szakszövetkezeti rendszerben dolgozhattak. A szakszövetkezeti múltat ebből a szempontból fontos tényezőként kell értékelnünk.

A rendelkezésre álló adatbázisban árbevételre vonatkozó adatok is vannak. A bevezetőben említett forráskritikát ezekkel szemben mindenképpen alkalmazni kell. Az adatok összevont bemutatása azonban célszerű, és bizonyos nagyságrendi útmutatást adhat a mezőgazdaság „pénzforgalmi” viszonyairól.

A tanyai üzemek árbevétele gazdálkodási formánként

Gazdálkodási forma	Mezőgazdasági árbevétel, ezer Ft	%	Átlagos mezőgazdasági. Árbevétel, ezer Ft
Jogi személyiségű gazdasági társaság	17436905	54,88	138388,13
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	1804724	5,68	54688,61
Szövetkezet	974277	3,07	69591,21
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	1487384	4,68	8960,14
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	277180	0,87	5897,45
Főfoglalkozású őstermelő	4671932	14,70	1646,21
Nem főfoglalkozású őstermelő	3405216	10,72	773,91
Jogi személyiségű gazdasági társaság	1630503	5,13	4202,33
Egyéb	83826	0,26	6985,50
Összesen	31771947	100,00	3959,61

Az üzemek 1,5%-át kitevő jogi személyiségű gazdasági társaságok rendelkeznek a bevétel 55%-val, míg a termelők 90%-a az összes árbevétel 25%-val. Érdekes megnézni a gazdasági formánkénti átlagos árbevételeket is. Jól látszik, hogy az őstermelők a két millió Ft-os árbevétel alatt maradnak. Valószínűleg ezek nagy része házkörűli, vagy részmunkaidős gazdaságnak tekinthető. Az árbevétel adatok kapcsán fontos még kiemelni e gazdaságok önellátásban betöltött szerepét. Joggal feltételezhetjük azt - különösen az őstermelők esetében -, hogy termelésük jelentős része az önellátást szolgálja, ami, mint bevétel nem jelenik meg, hiszen az áru piacra nem kerül. Az így előállított értéket megbecsülni nehéz, mindenesetre az üzemek megítélésénél ezt figyelembe kell venni. Biztató viszont a családi gazdaságokra adódott érték. Ez alátámasztja az üzemméretnél tett megállapításunkat, mely szerint ezek árutermelést folytatnak, és nem is rossz eredménnyel.

3.2. A tanyai üzemek kategorizálása

A birtok adatok és az árbevétel adatok figyelembevételével a gazdaságokat megpróbáljuk elhatárolni abból a szempontból, hogy **a szociális mezőgazdaság vagy a versenyző mezőgazdaság részei-e**. Az ilyen vizsgálatok eredményei kiemelkedően fontosak az agrárpolitika, nemzeti támogatáspolitikai és vidékfejlesztési politika kialakításánál, a cselekvési tervek kidolgozásánál. Mindkét „mezőgazdaságba” két-két üzemtípus tartozik. **A szociális mezőgazdaság üzemtípusai: a házkörűli gazdaság és a részmunkaidős, kisegítő gazdaság, míg a versenyző mezőgazdaságnál a családi gazdaság és a mezőgazdasági vállalkozás – nagyüzem.** Az üzemek besorolása művelés, birtokméret és árbevétel szerint történik a négy típusba.

A tanyai üzemek adatai típusonként

Típus	Birtokméret (ha)	Árbevétel (E Ft)
Házkörűli gazdaság	0-5	0-1000
Részmunkaidős, kisegítő gazdaság	5,01-10	1001-2200
Családi gazdaság	10,1-50	2201-6000
Mezőgazdasági vállalkozás, nagyüzem	50,1-	6001-

A fenti táblázatban közölt kategóriák közös metszete adja meg véleményünk szerint az adott üzemtípusra jellemző várható átlagos értékeket. A gazdaságok osztályozása MLP (többrétegű perceptron) neurális hálózattal történt.

A klasszifikálás elkészülte után az eredményeket összesítve, a négy kategóriát a fenti négy üzemtípusnak próbáltuk megfeleltetni. A megfeleltetés a korábbi vizsgálatok megállapításaira és eredményeire, illetve a hipotézisre támaszkodva történt.

A tanyai üzemek főbb adatai üzemtípusonként

Üzemtípus:	Db	%	Mezőgazdasági árbevétel, ezer Ft	%	Összes terület, ha	%
Házkörűli gazdaság	2940	36,64	2308456	7,27	22896,89	21,37
Részmunkaidős, kisegítő gazdaság	2885	35,95	4103109	12,91	25114,62	23,44
Családi gazdaság	1493	18,61	20036690	63,06	23572,76	22,00
Mezőgazdasági vállalkozás, nagyüzem	706	8,80	5323692	16,76	35569,39	33,19
Összesen	8024	100,00	31771947	100,00	107153,65	100,00

A gazdaságok 37%-a házkörűli gazdaság, a területek 21%-án gazdálkodik és a bevételek 7%-val rendelkezik. A részmunkaidős kisegítő gazdaságok is 36%-os arányt képviselnek. Megállapítható, hogy **a szociális mezőgazdasági kategóriába tartozik a Homokhátság külterületi székhelyű üzeimeinek 73%-a**. Mindössze az üzemek 27%-a tartozik a főfoglalkozású ártermelő és mezőgazdasági vállalkozás kategóriába. Érdekes,

hogy a családi gazdaságok részesedése az árbevételből eléri a 63%-ot. (Sajnos az eredményeket aktuális hasonló országos eredményeket tartalmazó munkával összehasonlítani nem tudjuk.)

A tanyai üzemek adatai üzemtípusonként

	Házkörűli gazdaság	Családi gazdaság	Részmunkaidős gazdaság	Vállalkozás, nagyüzem	Összesen, átlag
Üzemek száma	2940	706	2885	1493	8024
Üzemek megoszlása, %	36,64	8,80	35,95	18,61	100,00
Átlagos birtokméret	7,79	50,38	8,71	15,79	13,35
Átlag életkor	69,69	50,64	48,91	31,22	54,02
Átlagos mezőgazdasági árbevétel	785,19	7540,64	1422,22	13420,42	3959,61
Állat összesen (db)	430257,00	485806,00	2551035,00	7512533,00	10979631,00
Állatok megoszlása, %	3,92	4,42	23,23	68,42	100,00
Gép összesen (db)	2512,00	6301,00	3026,00	1626,00	13465,00
Gépek megoszlása, %	18,66	46,80	22,47	12,08	100,00
Gyümölcsös összes területe (ha)	493,18	689,57	604,40	961,46	2748,61
Gyümölcs megoszlása, %	17,94	25,09	21,99	34,98	100,00
Szőlő összes területe (ha)	703,58	703,12	882,24	1208,21	3497,15
Szőlő megoszlása, %	20,12	20,11	25,23	34,55	100,00

Az egyes kategóriák elég jellegzetesen eltérnek egymástól.

A **házkörűli gazdaságok** termelőinek átlagéletkora 70 év. Magyarország népességének átlagéletkora 2001-ben 39,2 év volt. Ennek alapján egyértelműen kijelenthetjük, hogy **az ezekben az üzemekben dolgozók zömükben idősek, túlnyomórészt nyugdíjasok.** Átlagosan 7,8 ha földet művelnek, az éves árbevételük 785 E Ft körül alakul. A szőlő területek 20, míg a gyümölcsös területek 18%-át művelik ilyen gazdaságokban. Az állatállomány 4%-át birtokolják. Ezekben az üzemekben található a gépállomány 18,6%-a. Ezen gazdaságok **jellemzően növénytermesztéssel** - jelentős az intenzív kultúrák aránya – **foglalkoznak, a vegyes gazdaságok nem jellemzőek.**

A **részmunkaidős kisegítő gazdaságokban** dolgozók átlagéletkora 49 év, ami alapján feltételezhetjük, hogy **itt még aktív keresők dolgoznak, feltehetőleg kiegészítő tevékenységként.** Az átlagos birtokméret a házkörűli gazdaságokénál 1 hektárral nagyobb. Mezőgazdasági árbevételük a házkörűli gazdaságokénak kétszerese 1,4 millió Ft (átlagosan). Az átlagos birtokméret 1 ha-os különbsége nem indokolná ezt az árbevétel növekedést, de az adatokból kiderül, hogy **mind szőlő, mind a gyümölcsös területekből jóval nagyobb részt birtokolnak,** illetve az állatállomány 23%-val rendelkeznek. Különösen ez utóbbi adat mutat rá a különbségekre. **A részmunkaidős gazdaságokban tehát az állattartásnak sokkal nagyobb szerepe van, mint a házkörűli gazdaságokban,** emellett az intenzív kultúrák területe is 4-5%-kal nagyobb. A gépállomány 22,5%-val rendelkeznek.

A **családi gazdálkodók átlagéletkora 51 év**. Az üzemek átlagos mérete 50,4 ha. Átlagos árbevételük 7,5 millió Ft. Az ide tartozó üzemek **egyértelműen növénytermesztéssel foglalkoznak**, hiszen az állatállománynak csak 4%-ka van a kezükben. Alátámasztja ezt az is, hogy **a gépek 46%-val rendelkeznek**, ami azért fontos, mert a statisztikában csak a növénytermesztéshez (főleg szántóföldi) köthető gépek szerepelnek. A növénytermesztésen belül az intenzív kultúrák részaránya megegyezik a részmunkaidős gazdaságokéval. **Nagyobb területű szántóföldi növénytermesztéssel (az üzemek túlnyomó része) és nagyobb intenzív ültetvényekkel foglalkozó üzemek tartoznak ide.**

A **mezőgazdasági vállalkozók átlagéletkora 31 év. Ők a legfiatalabb gazdálkodói réteg**. Átlagosan 16 ha földterülete van egy ilyen üzemnek. Átlagos árbevételük 13,4 millió Ft. Az állatállomány 68,5%-val rendelkeznek, míg az intenzív kultúrák 35-35%-val. Ez azt mutatja, hogy **a fő gazdasági tevékenységük az üzemek egyik felének az állattenyésztés, míg a másik csoportjuk intenzív kultúrákkal foglalkozik**. Ezt két adat is alátámasztja: egyrészt a gépállománynak csak a 12%-val rendelkeznek, ill., hogy az átlagos birtokméretük csak 16 ha.

Az adatok leválogatása után látható, hogy **a hipotézisben felállított kategória határoktól némileg különböző eredményt kaptunk**. A **szociális mezőgazdasági üzemtípusnál** a területek minimumánál **az átlag birtokméretek nagyobbra adódtak**. Ennek oka lehet, hogy a Homokhátság környezeti adottságai nem nevezhetők kedvezőnek, így nagyobb terület kell bizonyos jövedelem megszerzéséhez, illetve valószínűsíthető, hogy az árbevétel adatok bizonyos mértékű eltolódása is közrejátszik ebben.

A **gépállomány eloszlása** is nem várt eredményt hozott. Az okok között a legfontosabb, hogy az adatbázisban gyűjtött gépfajták a növénytermesztéshez kapcsolódnak, így a mezőgazdasági vállalkozások feltételezett állattenyésztési ágazati túlsúlyát ez is megerősíti. A másik ok az lehet, hogy a nagyobb gazdaságok zömében újabb gépekkel vannak felszerelve (ezt a megelőző évek agrártámogatási rendszere is elősegítette), melyekből nagyobb művelési terület mellett is kevesebbre van szükség.

Az üzemek termelési ágazati (vegyes, növény, állat) szerkezetéből is levonhatunk következtetéseket. A legfontosabb ezekből az lehet, hogy **az állattenyésztés és az intenzív kultúrák bírnak a legnagyobb jövedelemtermelő képességgel**. Ezt támasztja alá, hogy a mezőgazdasági vállalkozások is e két területen tevékenykednek, ill., hogy a kiegészítő jövedelemszerzésben fontos részmunkaidős üzemekben is jelentős e két ágazat súlya. A családi gazdaságok viszont egyértelműen növénytermesztési profillal bírnak, amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az állattenyésztő vállalkozásoknak sokkal inkább megéri

nyomott piaci áron megvenni a takarmányt, mint saját maguknak előállítani azt. Mivel a kevésbé tőkeerős családi gazdaságok a modern állattartás kialakításához nem tudják megteremteni a feltételeket, így kénytelenek ezt a kényszerű munkamegosztást elfogadni.

Az üzemtípusok kifejtésénél már részben kitértünk a regisztrált **gazdálkodók átlagéletkorára**.

A tanyai gazdálkodók átlagéletkora gazdálkodási forma szerint

Gazdálkodási forma	Átlagéletkor (év)
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	44.79
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	53.06
Főfoglalkozású őstermelő	47.99
Nem főfoglalkozású őstermelő	58.72
Családi gazdálkodó	47.81
Egyéb	50.16
Átlag	54.02

A tanyai gazdálkodók átlagéletkora üzemtípusonként

Üzemtípus:	Átlagéletkor (év)
Házkörűli gazdaságok	69,69
Részmunkaidős gazdaságok	48,91
Családi gazdaságok	50,64
Mezőgazdasági vállalkozás, nagyüzem	31,22
Átlag	54.02

A regisztrált termelők átlagéletkora 54 év. Magyarországon az átlagos életkor 2001-ben 39,2 év volt. Megállapítható, hogy **a homokhátsági külterületi regisztrált termelők az ország népességéhez képest előregeedett populáció**. Közöttük a 60 év felettek aránya 37%. Országosan ez az érték csak 21%. Ugyanezt támasztja alá az a tény is, hogy a 30 év, vagy az alattiak aránya csak 5,9%.

Az üzemtípusoknál már szintén esett szó az ágazatok súlyának megoszlásáról. Az adatbázis alapján megállapítható, hogy a **8024-ből 5355 üzem (66,73 %) vegyes gazdálkodást folytat**, tehát van növénytermesztésük és állattenyésztésük is. **1949 gazdaság csak növénytermesztéssel foglalkozik, míg 545 csak állattenyésztéssel** (főleg a mezőgazdasági vállalkozások, nagyüzemek a jelentősek ebben az ágazatban). Hat üzem pedig nem rendelkezik sem földterülettel, sem állatállománnyal, ezek valószínűleg csak mezőgazdasági (gépi)szolgáltatásra berendezkedett üzemek, vagy regisztrált kereskedők.

Végezetül érdemes még összehasonlítani az 1851-es művelési ág megoszlást a mai adatokkal.

A művelési ágak megoszlása 1851-ben és 2003-ban
százalék

Művelési ág	1851	2003
Szántó	52.11	61.11
Gyümölcsös	n.a.	2.54
Szőlő	2.48	3.23
Rét	10.29	5.71
Legelő	17.91	19.07
Erdő	9.12	7.27
Nádas	1.52	0.37
Halastó	n.a.	0.08
Kert	0.76	n.a.
Kivett	5.81	0.62
Összesen	100.00	100.00

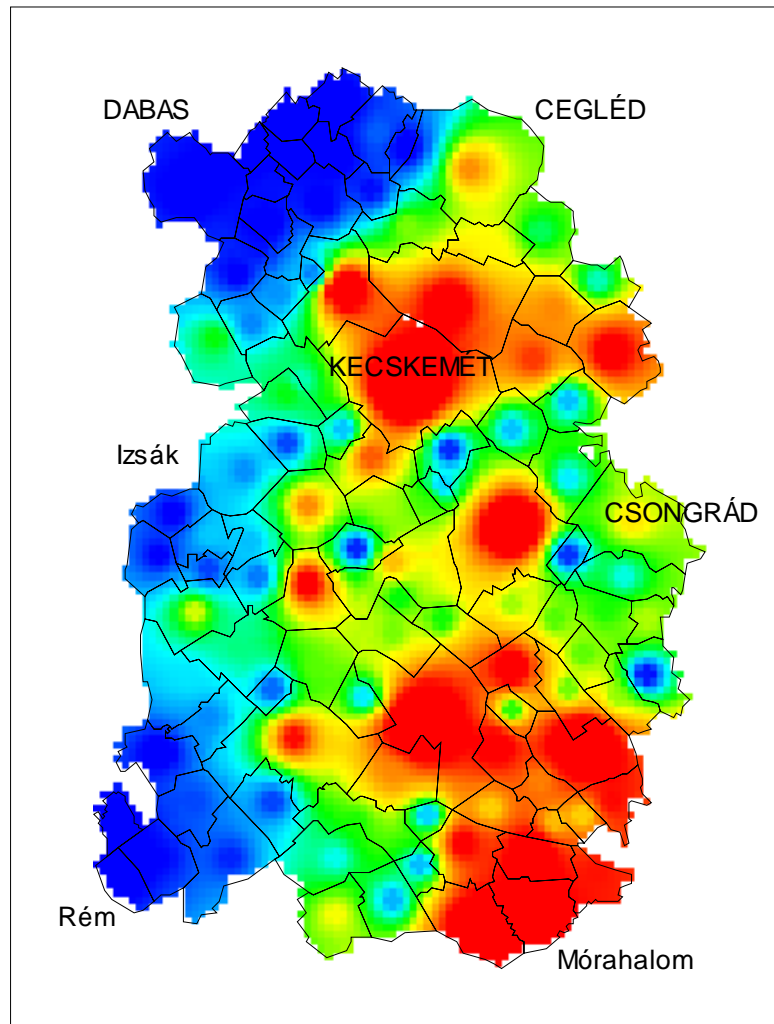
Mivel az adatok csak részben azonos területre vonatkoznak és a 2003.-as számok csak a külterületi székhelyű üzemeket tartalmazzák, így részletes összehasonlítás nem lehetséges, de megállapítható, hogy **a szántó és szőlő területek aránya nőtt, míg a rét, legelő és erdő területeké csökkent.** E folyamatok okát az agrártörténeti részben már kifejtettük, de itt is megemlítjük: **az erdő területek már hosszú évszázadok óta csökkennek, míg a szántóterületek növekedése inkább a szocialista gazdaságpolitika eredménye, ahol többek közt a rét és legelő területek feltörésével növelték ezek kiterjedését.**

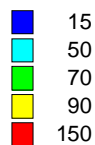
3.3 Területi elemzés

A statisztikai jellegű elemzés után a Homokhátság mezőgazdaságában fennálló területi különbségeket próbáljuk zömmel az adatbázisból nyert összesített településsoros származtatott adatok alapján.

A tanyai gazdaságok területi elhelyezkedése

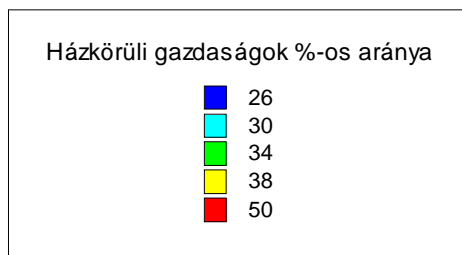
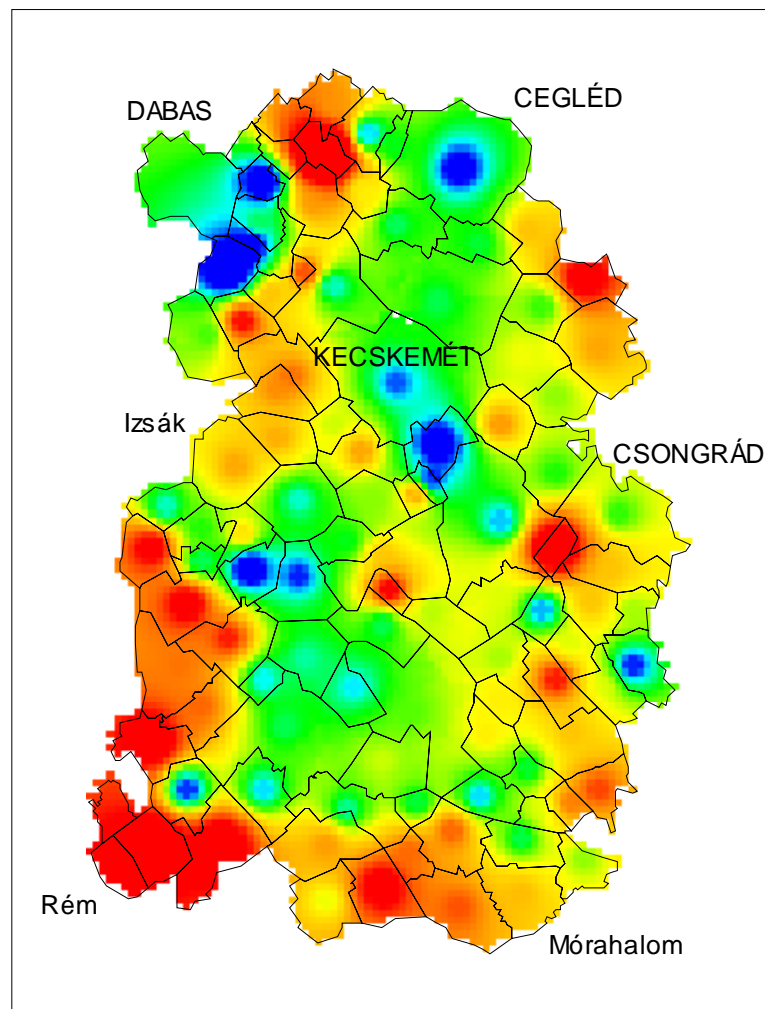

Külterületi székhelyű gazdaságok (db)

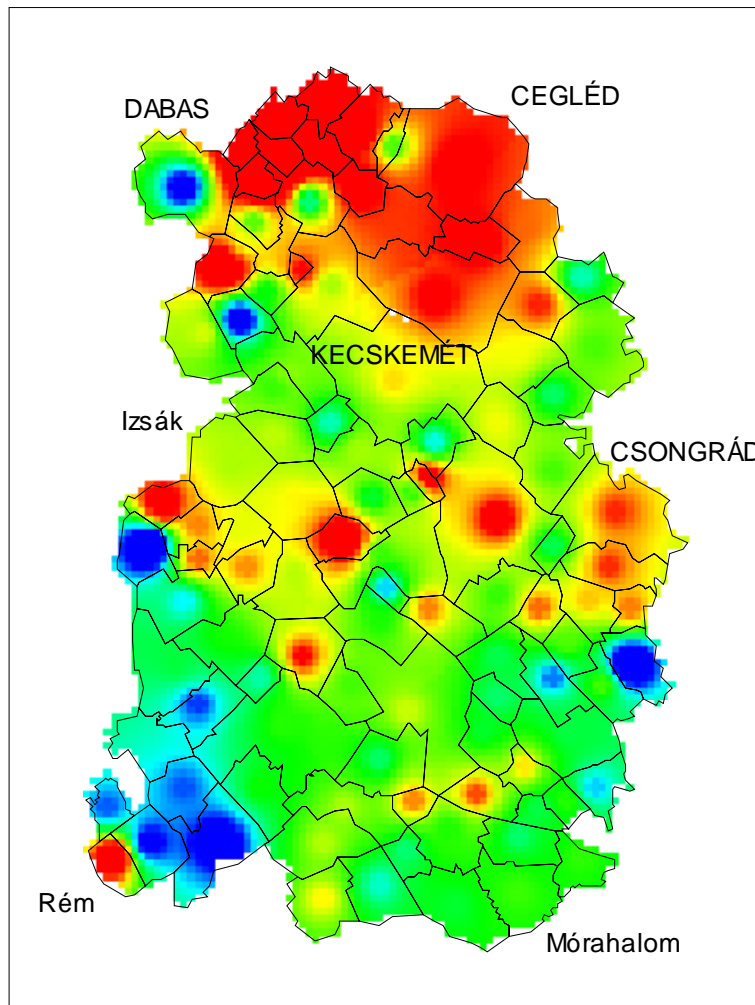
A 8024 külterületi székhelyű gazdaság területi elhelyezkedését vizsgálva a megállapíthatjuk, hogy a **Homokhátság nyugati szegélye és ennek is ÉNY-i és DNY-i vidéke kivételével mindenhol nagy számban fordulnak elő** a területen. Különösen Kecskemét-Nagykőrös környéke, illetve a DK-en Kiskunfélegyházától, Kiskunhalason át Mórahalomig jellemzőek a tanyai üzemek.

A házkörűli gazdaságok területi elhelyezkedése

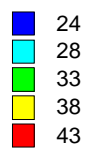

A házkörűli gazdaságok részaránya 50% körül alakul az összes regisztrált gazdaságból a Homokhátság peremterületein. Kiemelkedik Soltvadkert, Kiskőrös és Rém környéke, illetve a déli részek.

A részmunkaidős gazdaságok területi elhelyezkedése

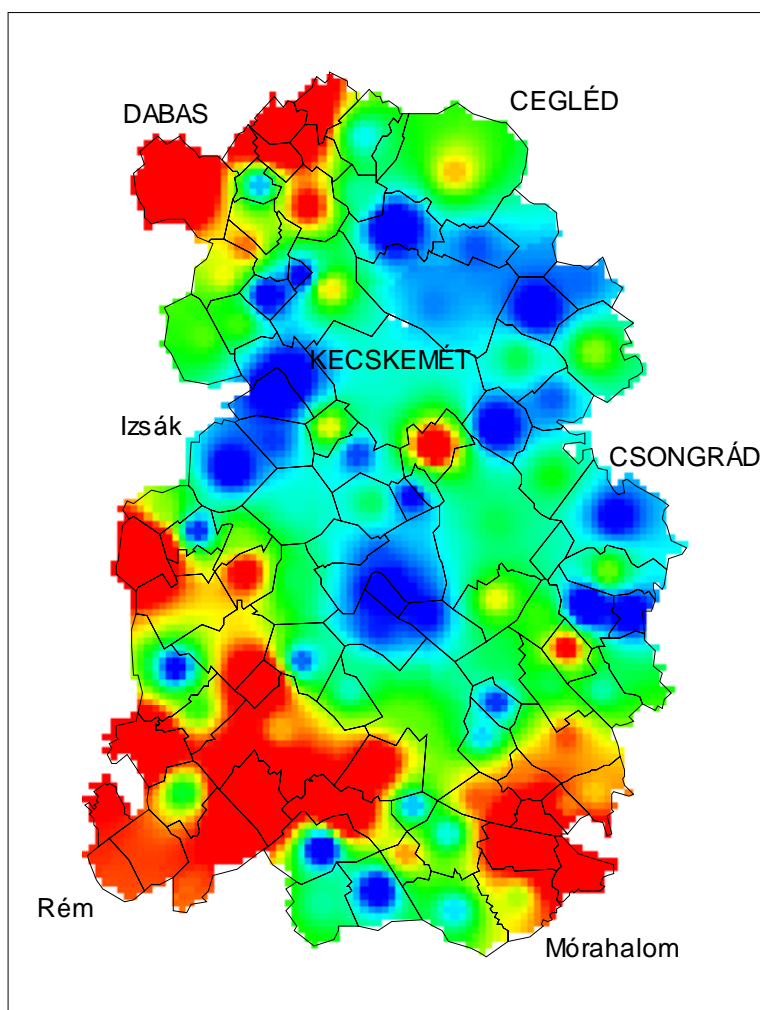

Részmunkaidős- kisegítő gazdaságok %-os aránya

A részmunkaidős gazdaságok aránya a Homokhátság É-i területein nagyobb, míg a DNY-i területeken kisebb. Csongrád és Kiskunfélegyháza környékén is jellemző ez az üzemtípus.

A családi gazdaságok területi elhelyezkedése

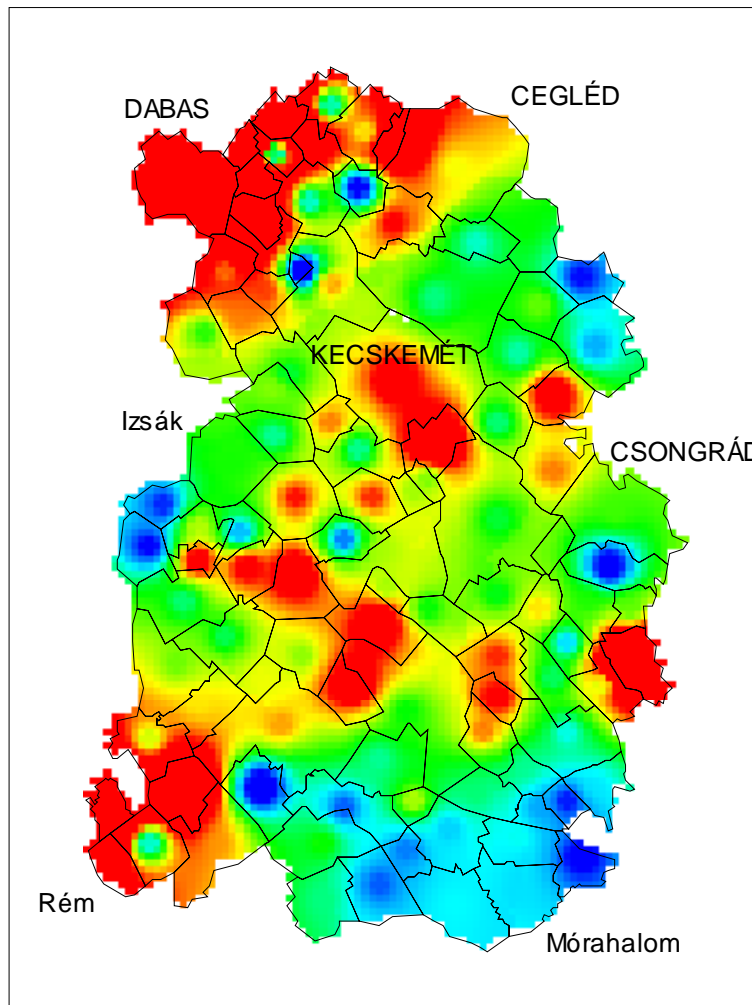

Családi gazdaságok %-os aránya

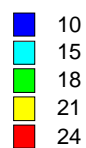

Családi gazdaságok az ÉNY-i, DNY-i és a DK-i területeken jellemzőek.

A mezőgazdasági vállalkozások területi elhelyezkedése

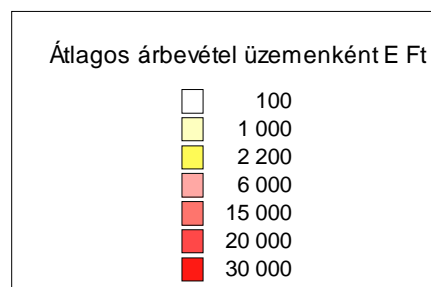
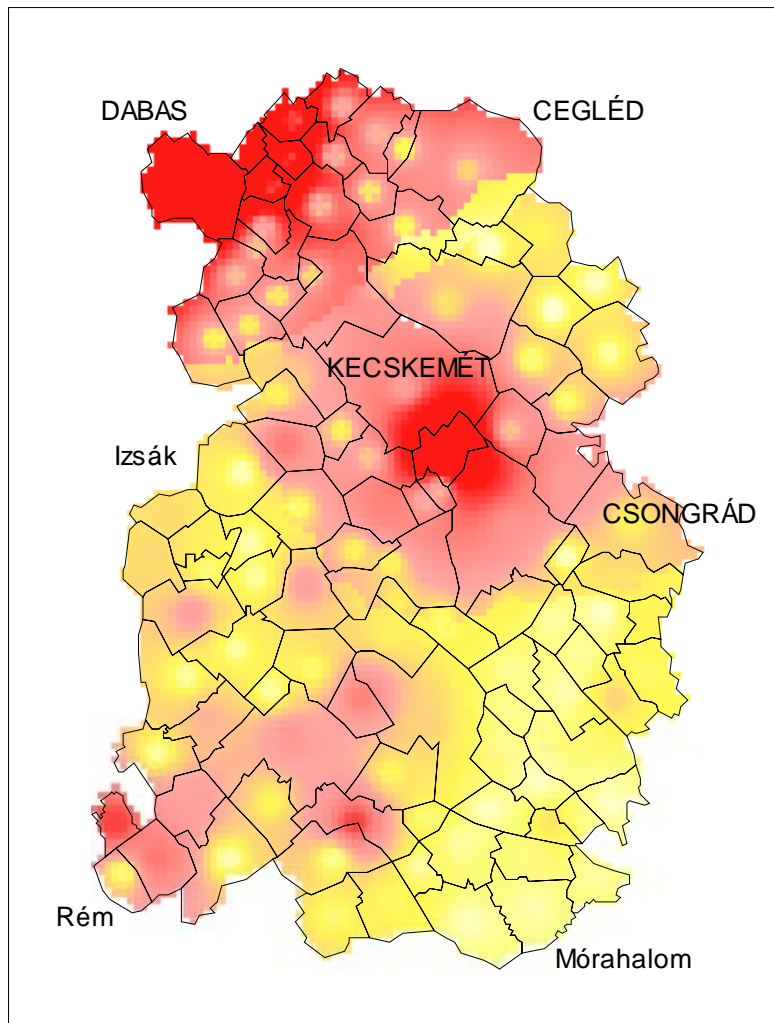

Mezőgazdasági vállalkozások %-os aránya

A térkép kapcsán feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a mezőgazdasági vállalkozások azért lehetnek 20%-nál nagyobb arányban jelen egy-egy területen pl.: Városföld, Dabas, mert az adatbázis csak a külterületi székhelyű gazdaságokat tartalmazza. Néhány településen ez csak 2-4 gazdaságot jelent, amiből lehet, hogy mind jogi személyiségű gazdasági társaság, vagy szövetkezet. A kép akkor lenne teljes, ha az összes gazdálkodóra elkészítenénk ezeket a térképeket, de még akkor is előfordulhatnak hasonló eredmények. Az előző három üzemtípusra vonatkozó térképek természetesen megbízhatóbbak, hiszen jóval több üzem adatait tartalmazzák.

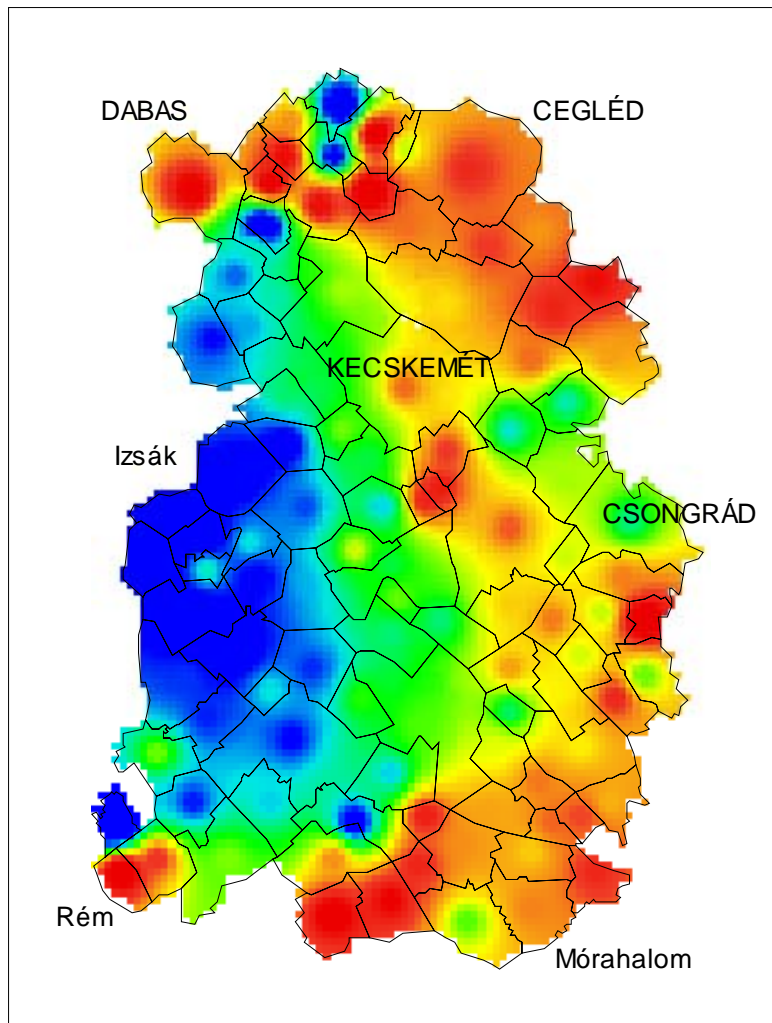
A tanyai üzemek területi elhelyezkedése az egy üzemre eső árbevétel alapján

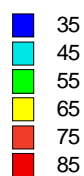
A térképen az **egy üzemre eső árbevételt** ábrázoltuk. **Három nagyobb jövedelmű terület emelkedik ki: Kiskunhalas-Rém környéke, Kiskőrös-Kecskemét környéke és ÉNY-on Dabas környéke.** Az előző térképnél tett megjegyzések természetesen itt is igazak, miszerint kevés gazdaságból egy-két nagyüzem eredménye jelentősen befolyásolja az eredményt.

A területi termelési eltéréseket az alábbi térképek foglalják össze. Megállapítható azonban, hogy a szántóterületek részaránya a keleti területeken magasabb. Ezekből a területekből is kiemelkednek az ÉK-i és DK-i részek. Itt a szántók területi aránya a teljes regisztrált területből meghaladja a 85%-ot is. 35% alatt marad viszont a szántók részaránya a Homokhátság középső nyugati területein pl.: Kecel, Soltvadkert, Izsák, ill. a déli részen Érsekhalmán.

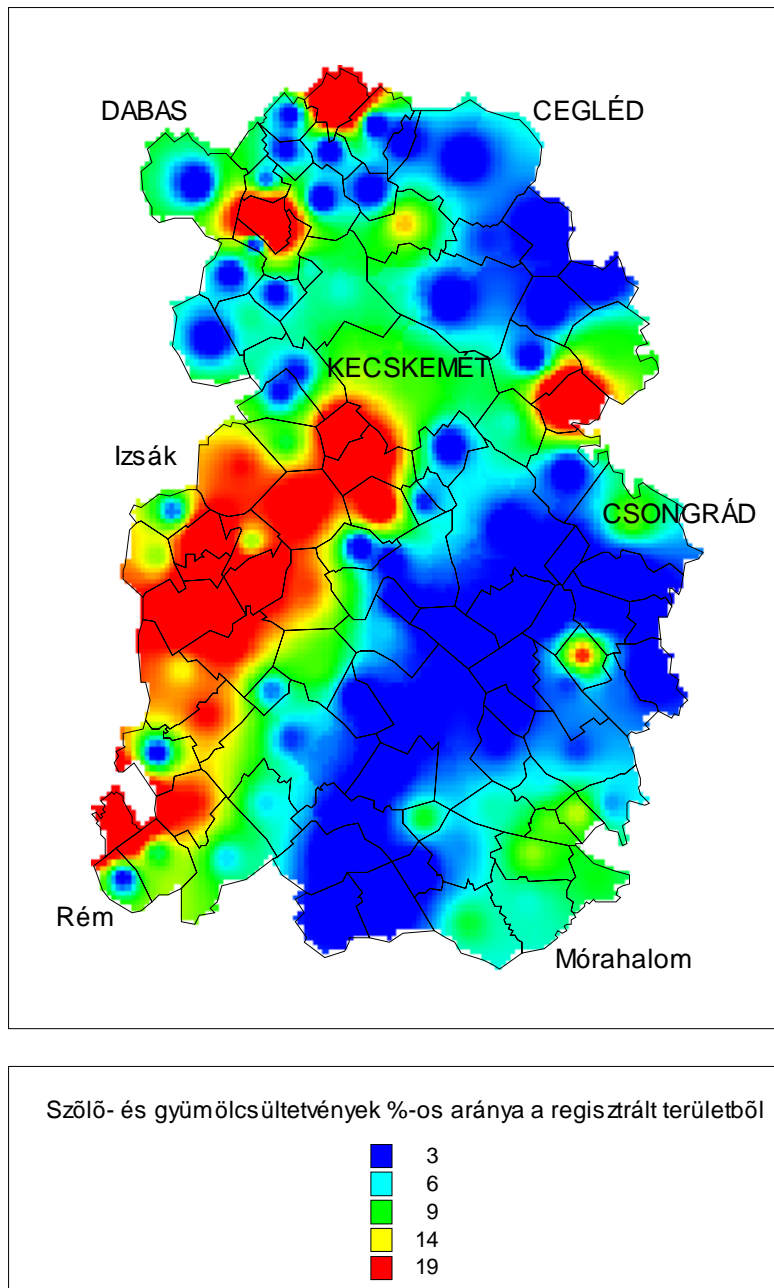
A szántók aránya a tanyai üzemek területéből

A szántók %-os aránya a regisztrált területből

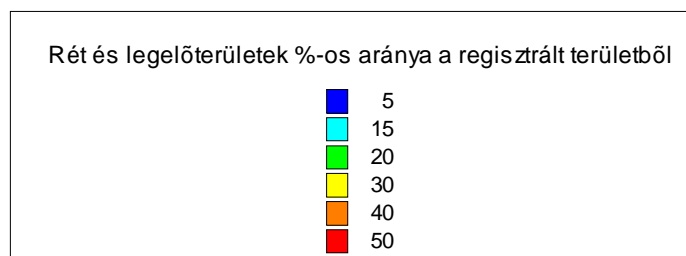
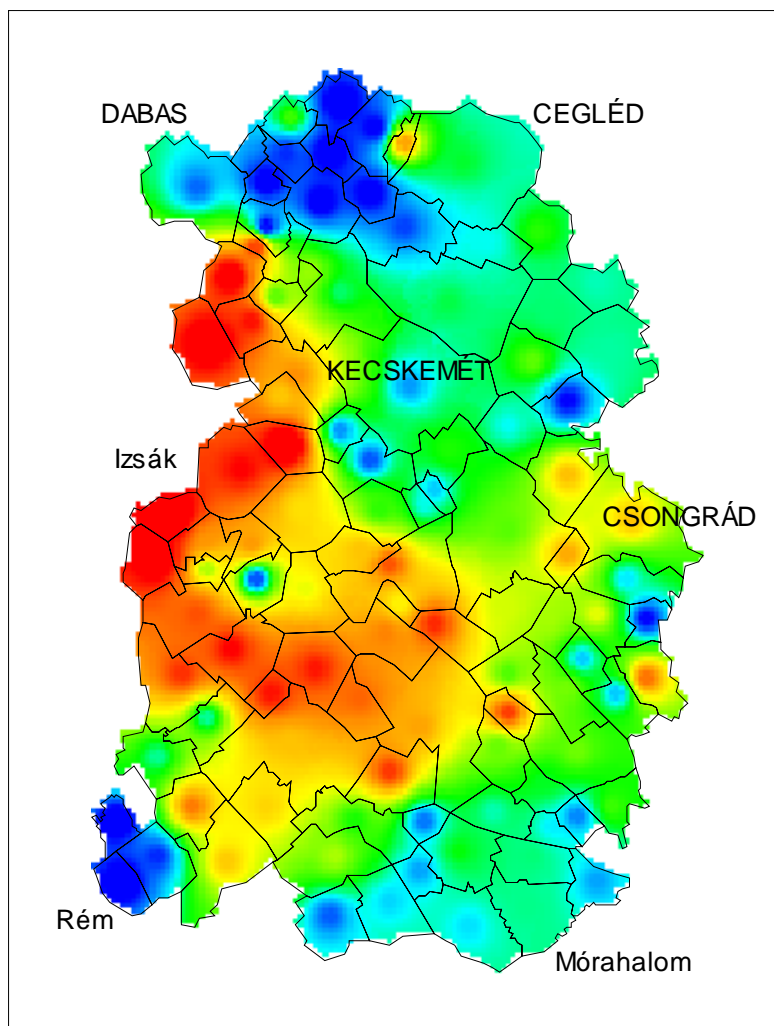
A szőlő- és gyümölcssterületek aránya a tanyai üzemek területéből

A szőlő és gyümölcssterületek aránya viszont pont ezeken a középső nyugati területeken a legmagasabb (Kecel, Soltvadkert, Kiskőrös, Érsekhalma). Ezen összefüggő terület mellett csak foltokban, egy-két településen találunk még ilyen arányú intenzív kultúrát. Nagykőrös-Cegléd környékén, illetve a Csongrádtól délre haladva nagy összefüggő területeken 3% alatt marad az ilyen kultúrák művelési részesedése.

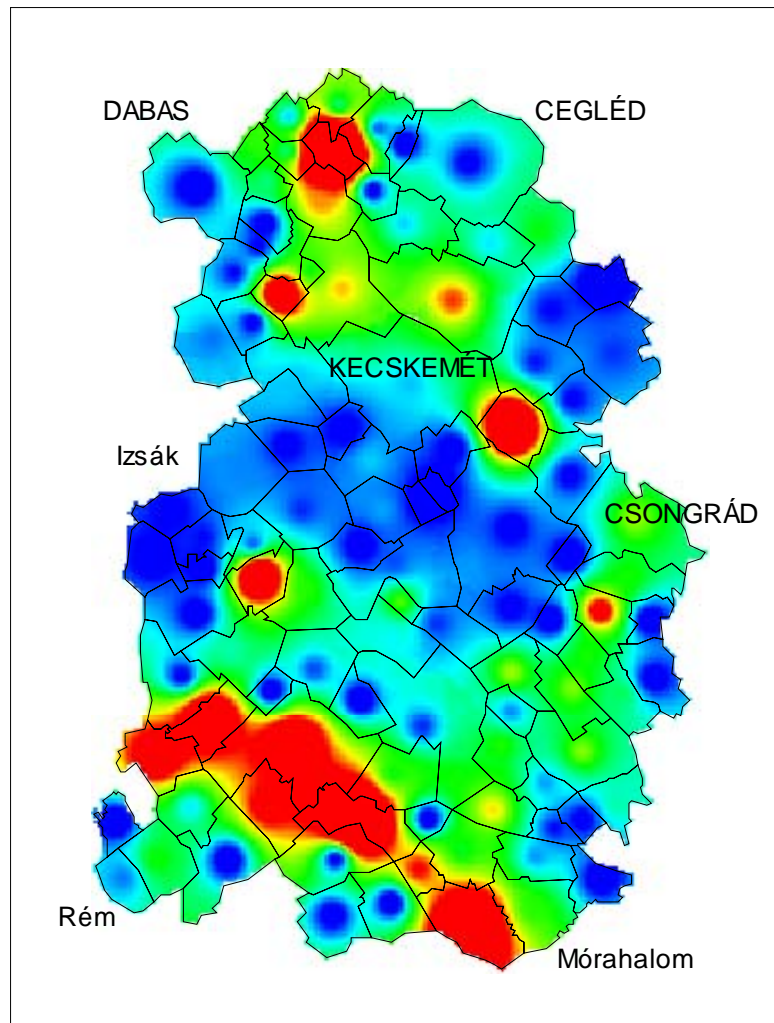

A rét- és legelőterületek aránya a tanyai üzemek területéből

A rét- és legelőterületek az északi és a dél-keleti területektől eltekintve a középső és keleti részeken általában 20%-át teszik ki a regisztrált területeknek. **Kiemelkednek a Homokhátság NY-i részén fekvő települések**, melyeknél 50%-ot meghaladhatja a földek ilyen célú hasznosítása. (Később látszik majd, hogy a juhtartással összefügg.)

Erdőterületek aránya a tanyai üzemek területéből

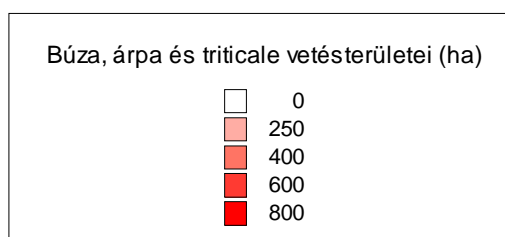
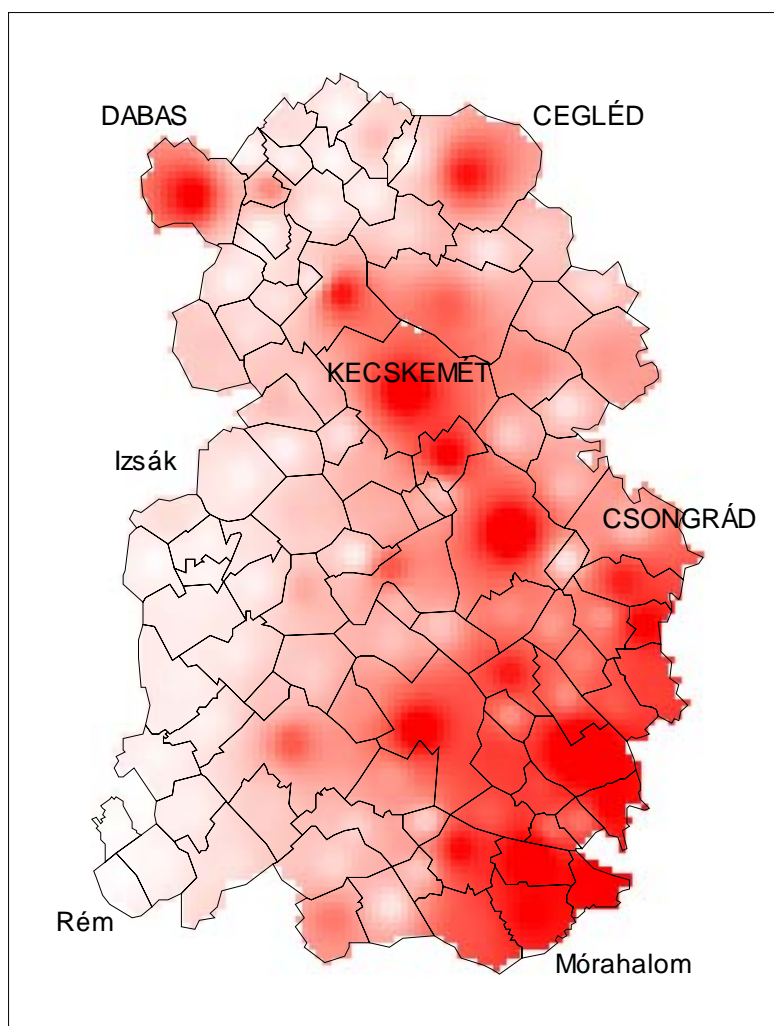
Erdőterületek %-os aránya a regisztrált területből

A korábbi kiterjedt erdőségekből jórészt csak a Homokhátság déli területein maradtak nagyobb összefüggő területek. Jelentős területeken az erdők aránya csak a 2%-ot éri el.

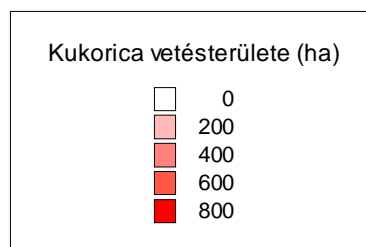
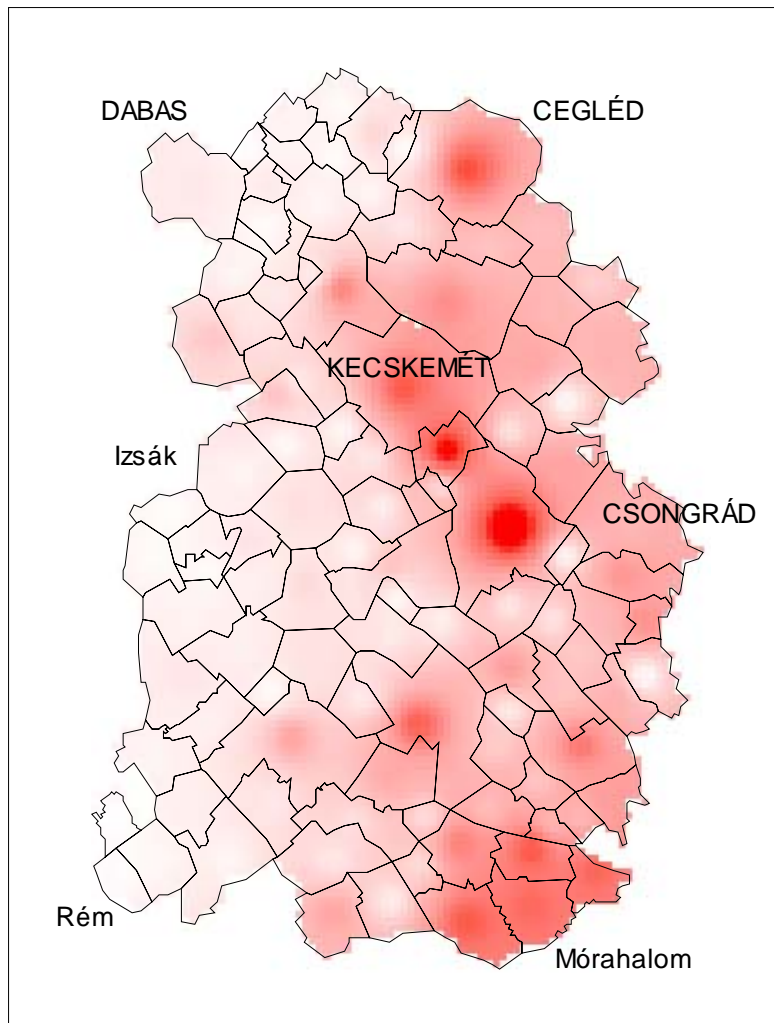
A művelési ágak területi eloszlását összefoglalva elmondható, hogy **karaktisztikus térségek rajzolódnak ki** ebből a szempontból. Az ÉK-i és DK-i részeken zömében szántóföldi kultúrák jellemzők, míg a középső és NY-i részeken az intenzív kultúrák és a rét és legelőterületek uralkodóak. A többi terület nem különül el ennyire mint a fentiek, minden művelési ág megtalálható rajtuk, nem specializálódtak. Szót érdemelnek még a déli területek nagy erdőhasznosítású térségei, melyektől eltekintve kevés az erdő a Homokhátságon. Ez a fennálló környezeti problémák szempontjából is kiemelkedő fontosságú.

A búza, árpa és triticales vetésterületének elhelyezkedése

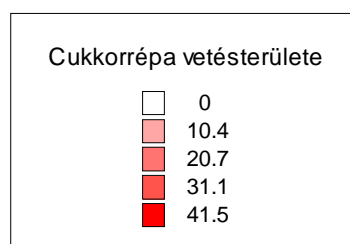
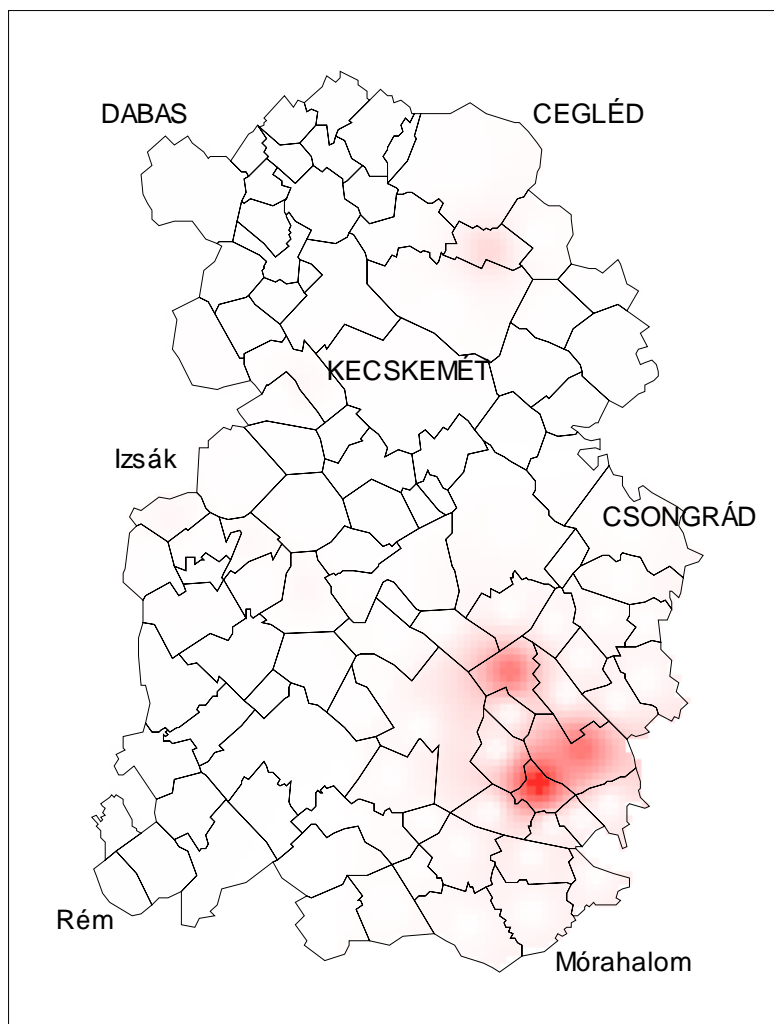
A búza, árpa, triticales vetésterülete Dabas, Cegléd és Kecskeméttől délre a **DK-i területeken koncentrálódik**. A nyugati területeken kevésbé jellemző a Homokhátság É-D teljes hosszában nézve.

A kukorica vetésterületének elhelyezkedése

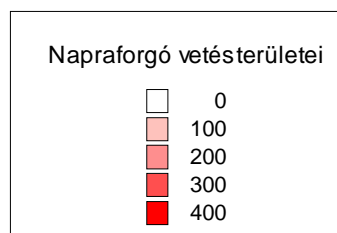
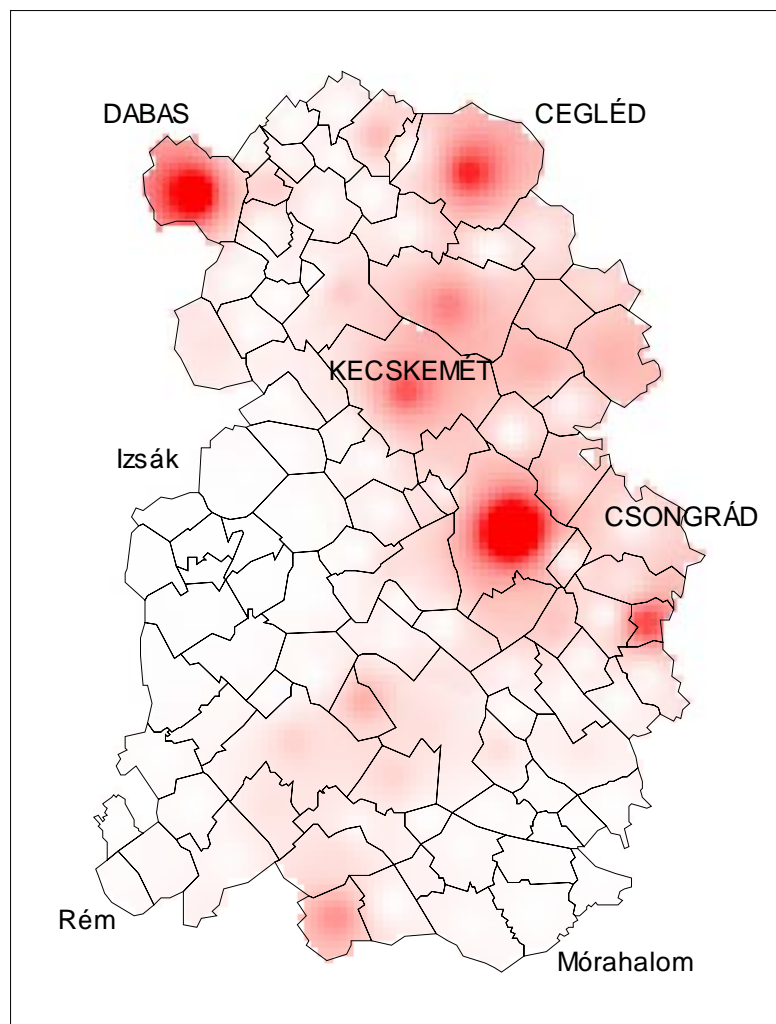

A kukorica is inkább a Homokhátság középső és keleti vidékein jellemző. Általában is megállapítható, hogy a szántóföldi növények (a szántó területek elhelyezkedésével összhangban) inkább a Homokhátság képzeletbeli K-NY-i középvonalától keletre jellemzőek.

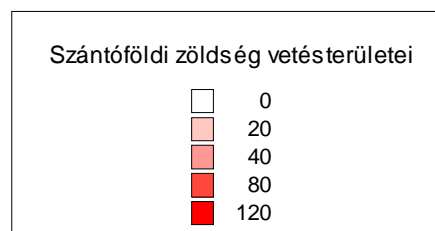
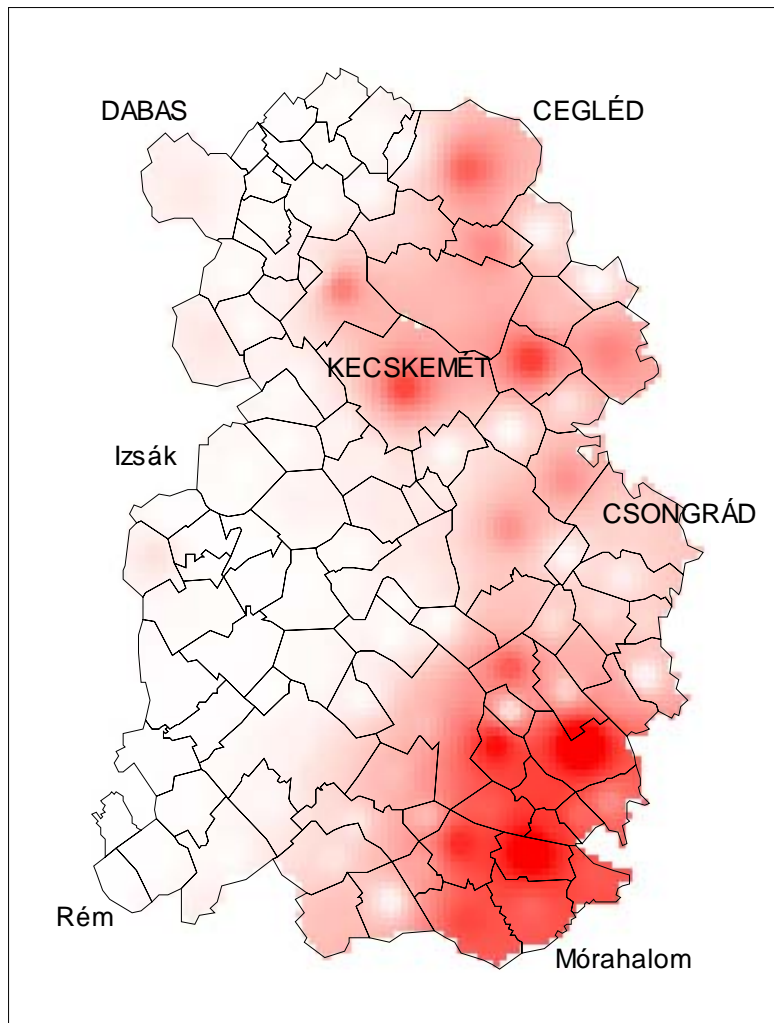
A cukorrépa vetésterületének elhelyezkedése

A napraforgó vetésterületének elhelyezkedése

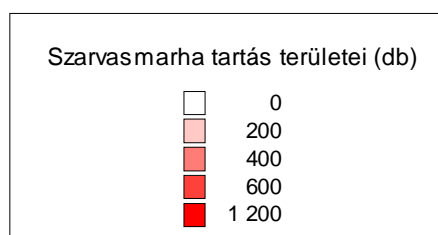
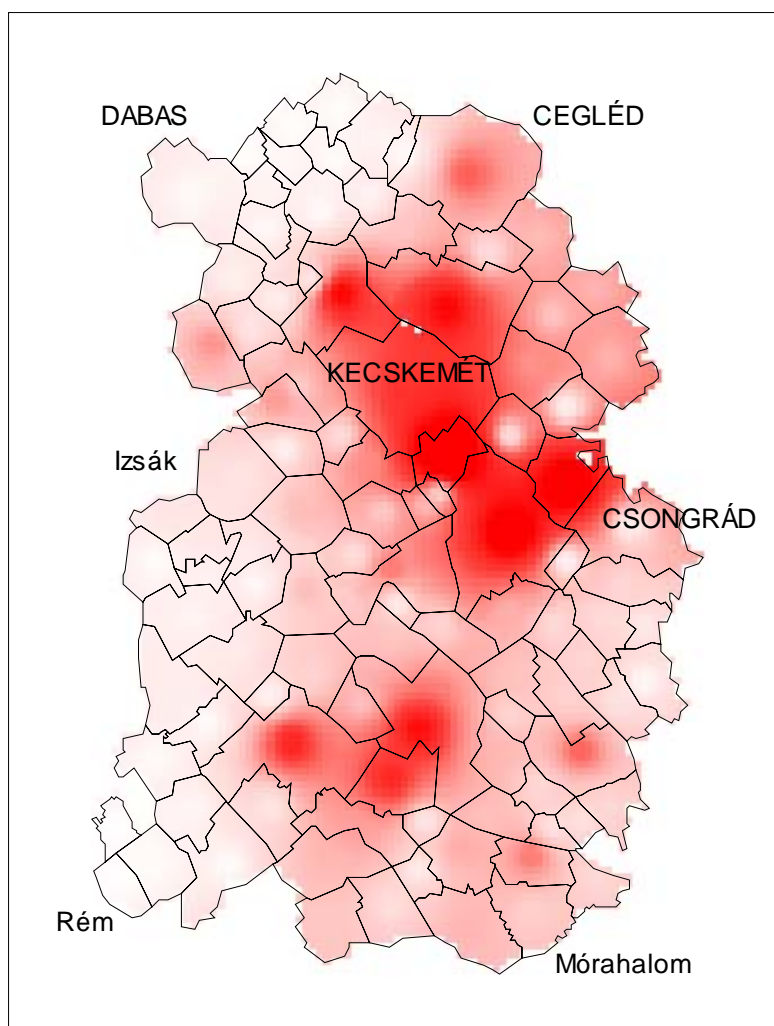

A szántóföldi zöldség vetésterületének elhelyezkedése

A szántóföldi zöldségek a Homokhátság két területén jellemzőek: Kecskemét-Cegléd-Nagykőrös vidéke (van is itt ennek hagyománya, ill. nagyvárosi ellátó övezet), és a DK-i részen Kiskunmajsa és Mórahalom környékén (szintén nagyvárosi ellátó övezet).

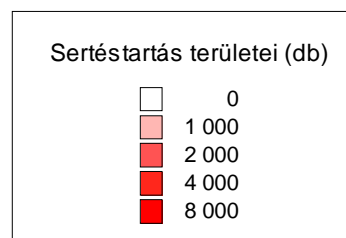
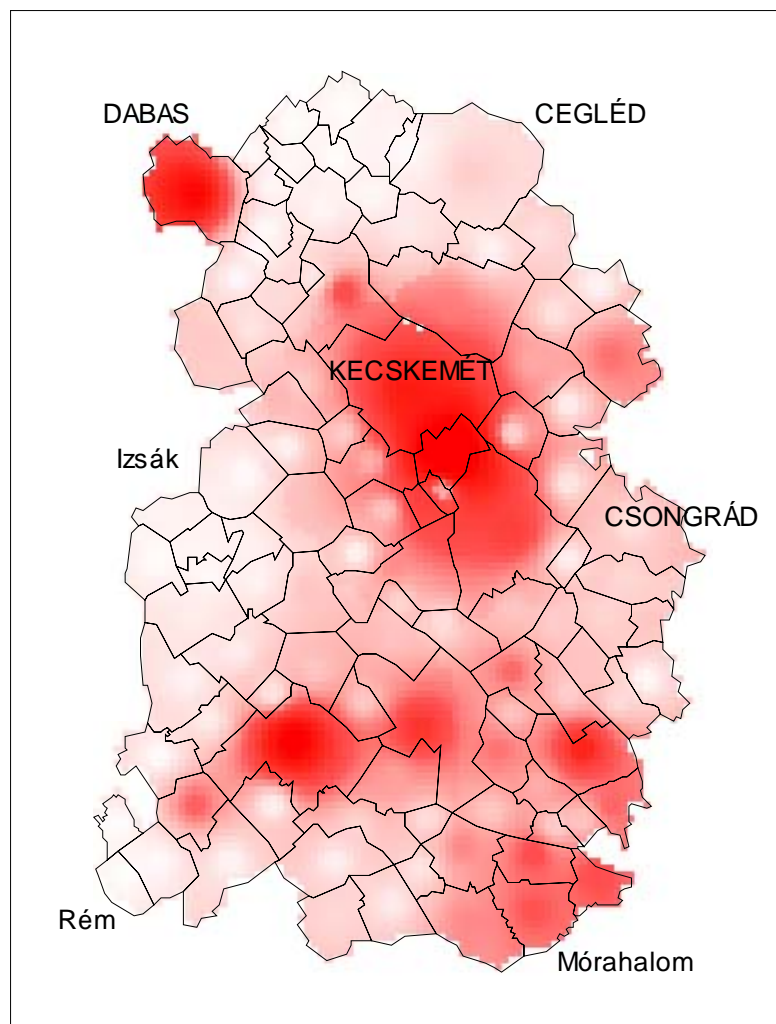
A szarvasmarha-állomány területi elhelyezkedése

A szarvasmarha tartás központjai Lajosmizse-Kecskemét-Kiskunfélegyháza környéke és Kiskunmajsza-Kiskunhalas térsége.

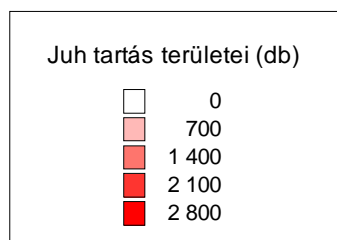
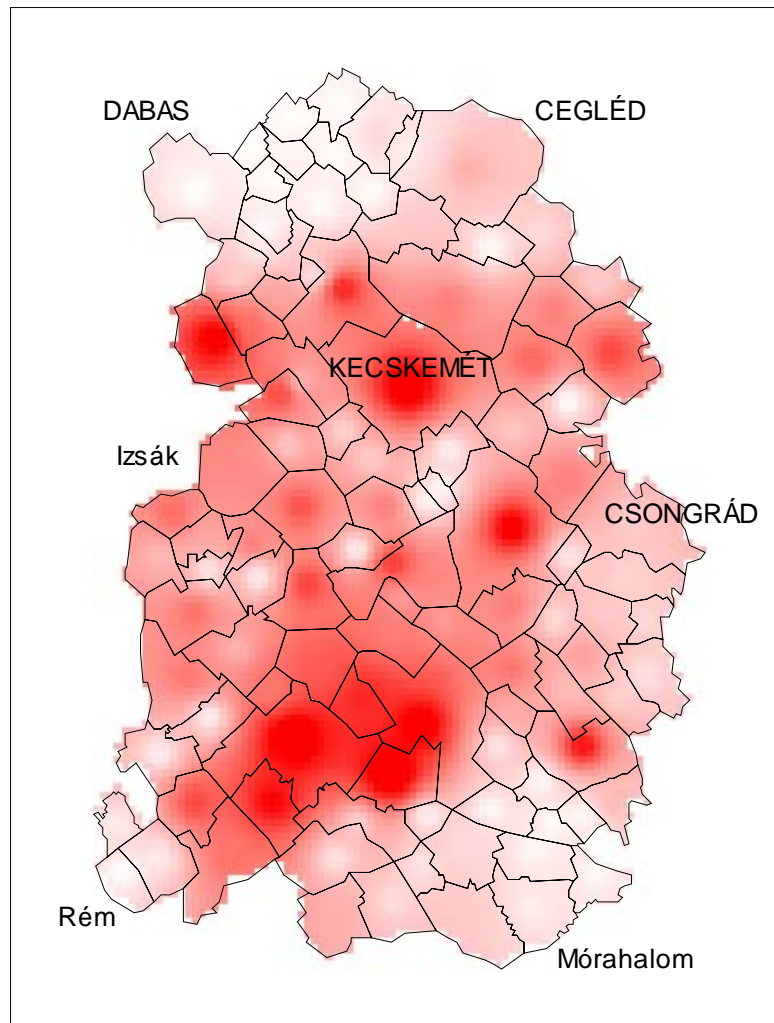

A sertésállomány területi elhelyezkedése

A sertésállomány területi elhelyezkedése megegyezik a szarvasmarháéval, de még hozzá kell tennünk Dabas vidékét és Mórahalom vidékét.

A juhállomány területi elhelyezkedése

A **juhtartás** területei magyarázzák meg, hogy a **Homokhátság nyugati területein** tulajdonképpen mivel is foglalkoznak az emberek. Láthattuk, hogy itt a szántók aránya nem olyan magas, mint más területeken. Ezen vidék egy részén viszont az intenzív kultúrák, más részein emellett még a rét- és legelőterületek részaránya is nagy az összes regisztrált területből. A juh tartás térképét megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy jelentős itt az állattenyésztés, illetve emellett az intenzív kultúrák művelése.

II. A TANYAI GAZDASÁGOK ÉLETKÉPESSÉGE*

1. A mezőgazdasági üzemek közösségi tipológiája

Az Európai Közösségek Bizottsága a **mezőgazdasági üzemek közösségi tipológiáját** dolgozta ki. A tipológia a Közösségben működő gazdaságok egységes osztályozását jelenti a gazdálkodás típusa és a mezőgazdasági üzem gazdasági mérete szerint. A besorolásokat a **standard fedezeti hozzájárulás (SFH)** alapján határozzák meg. E tipológia révén egységes metodikával tudják az EU mezőgazdasági szerkezetében végbemenő változásokat követni, elemezni lehet a gazdaságok helyzetét, mód nyílik területi (országok és régiók), időbeni és tipológia-kategóriák közötti összehasonlításokra. A standard fedezeti hozzájárulás a normatív termelési értéknek és bizonyos közvetlen költségek normatív értékének egyenlegét jelenti, ezt különböző növényi termékek és állatállomány-jellemzők alapján számítják ki. Az SFH-t egy több éves referencia-időszakon keresztül kiszámított alapadatok átlaga felhasználásával az egyes országok egyénileg határozzák meg egységes adatgyűjtési eljárás és kiszámítási módszer eredményeként.

A mezőgazdasági üzem méretét az összes standard fedezeti hozzájárulás – lényegében a potenciális jövedelemtermelő képesség - **figyelembe vételével határozzák meg, mértékegysége az európai méretegység (EUME)**, amelyet az ökonómiai üzemméret kifejezésére használnak az Európai Unióban. Jelenleg 1 EUME SFH alapon számított mértéke 1200 euró.

Az EUME segítségével különböző méretkategóriákba sorolják a gazdaságokat.

Osztály	Kategóriák EUME-ben
I.	2 EUME-nél kevesebb
II.	2 EUME-nél több, de 4 EUME-nél kevesebb
III.	4 EUME-nél több, de 6 EUME-nél kevesebb
IV.	6 EUME-nél több, de 8 EUME-nél kevesebb
V.	8 EUME-nél több, de 12 EUME-nél kevesebb
VI.	12 EUME-nél több, de 16 EUME-nél kevesebb
VII.	16 EUME-nél több, de 40 EUME-nél kevesebb
VIII.	40 EUME-nél több, de 100 EUME-nél kevesebb
IX.	100 EUME-nél több, de 250 EUME-nél kevesebb
X.	250 EUME-vel egyenlő vagy annál nagyobb

* Gaborjáné Dr. Vydareny Klára terület- és településfejlesztő szakközgazdász, MTA RKK ATI

Az Európai Unióban a 2 EUME alatt termelőket nem tekintik üzemnek, hanem háztartásnak – önellátó gazdaságnak – sorolják be. Az I. – II. kategóriába a nagyon kicsi gazdaságok tartoznak, a III. – IV. kategóriába a kicsi, az V. – VI. kategóriába a kis-közepes, a VII. kategóriába a nagy-közepes, a VIII.-ba a nagy, a IX. és X. kategóriába az igen nagy gazdaságok kerülnek.

Az **alsó kategória-határokat országonként eltérően állapítják meg**, a fejlettebb mezőgazdaságú országok magasabban húzták meg az üzemek alsó ökonómiai mérethatárát.

Alsó mérethatár és lefedettség az EU tagállamaiban

Tagország	Alsó mérethatár, EUME	A lefedettség mértéke			
		Üzemszám, %	SFH, %	Mg.-i terület, %	Foglalkoztatottak, %
Hollandia	16	77,9	97,7	94,1	91,9
Belgium	12	67,5	96,8	93,5	86,7
Ausztria	8	41,9	86,6	62,1	64,2
Franciaország	8	65,5	97,5	95,3	89,2
Finnország	8	65,2	94,4	84,6	83,3
Luxemburg	8	69,5	97,2	94,9	86,9
Németország	8	56,8	96,2	93,3	84,6
Svédország	8	47,4	93,3	83,8	78,6
Egyesült Királyság		61,2	98,2	88,2	81,5
Anglia, Skócia, Wales	8				
Észak-Írország	4				
Dánia	4	79,4	99,7	99,2	98,5
Görögország	2	64,7	94,3	91,7	88,9
Írország	2	87,9	99,3	96,4	92,6
Olaszország	2	53,7	94,6	90,8	79,8
Spanyolország	2	64,3	96,6	88,6	85,1
Portugália	1	78,6	96,6	95,7	86,7

Forrás: Kovács Gábor, AKII, 2001

Az alsó határnál alacsonyabb ökonómiai méretű – vélhetően nagyszámú, de az árutermelésben lényegében részt nem vevő – gazdaságokat nem figyelik meg, hiszen ezekre az agrárpolitikai döntések megalapozásához nincs szükség. Az egységes mezőgazdasági számviteli - információs rendszer lehetővé teszi az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia alapból nyújtható támogatások megalapozását, keretekbe foglalását is.

Magyarországon a mezőgazdasági üzemek közösségi tipológiájának hazai rendszerét folyamatosan alakították ki. Ezt segítette – többek között - a 2000-ben végrehajtott Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ), a 2003-as Gazdaságszerkezeti

Összeírás, a KSH ezekből készített gazdaságtipológiája, az Agrárgazdasági Kutató Intézetben több éve zajló, közel kétezer tesztüzemre kiterjedő vizsgálat.

Mindezek eredményeként megjelent „az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásokkal összefüggésben a tesztüzemi rendszer keretében kialakított standard fedezeti hozzájárulás értékek alkalmazásáról” szóló 146/2004. (IX.30.) FVM rendelet, amelyben **közzétették az egyes ágazatok SFH mértékét. Az 1999 – 2001-es évek átlaga alapján kiszámított SFH összegeket a különböző pályázatoknál az életképesség mérésére használják.** A pályázóknak saját adataikat az SFH mértékekkel besorozva kell összes SFH-jukat kiszámítani. Az AVOP (Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program) egyes pályázataiban meghatározták az elvárt minimális EUME mértéket: a mezőgazdasági beruházások és a fiatal gazdák induló támogatása esetén az 5 EUME feletti gazdálkodókat tekintik életképesnek, ezt a szintet vagy már a pályázat benyújtásakor, vagy öt éven belül kell elérniük. A Nemzeti Vidékfejlesztési Tervben a szerkezetátalakítás alatt álló félig önellátó gazdaságok támogatásához az egyéni vállalkozók, illetve a teljes munkaidős őstermelők esetében a pályázat benyújtásakor 2-5 EUME-t várnak el, de az ötödik év végére már teljesíteniük kell az 5 EUME-t.

2. A Homokhátság tanyai gazdaságainak vizsgálata a közösségi tipológia alapján

Az EU tipológia arra is alkalmat ad, hogy vizsgált térségünkben, **a Homokhátságon elemezzük a tanyákon lévő gazdaságok életképességét.** Az alapadatokat a FVM Mezőgazdasági Szakigazgatási Főosztálya biztosította a 2002-2003. évi termelői regisztrációból. A regisztrálás különösen azon gazdák számára volt fontos, akik valamilyen központi költségvetési támogatásra – most már akár EU-s támogatásra – pályázni kívánnak. A Homokhátság 104 településén 30519 regisztrált gazdálkodó, üzem van, ezek közül 8024 van tanyán bejegyezve. A számításokat erre a 8024 tanyára végeztük el az említett rendeletben megjelent SFH mértékek figyelembe vételével.

A tanyákon működő üzemek közel egyharmada nem érte el az Európai Unióban elvárt 2 EUME mértéket, még a jogi és nem jogi személyiségű gazdasági társaságok és a szövetkezetek között is akadt olyan, amely ebbe a kategóriába tartozott. A lényegében önellátó gazdaságok döntő többségét – több mint kétharmadát – a nem főfoglalkozású őstermelők tették ki, esetükben kiegészítő jövedelemforrásról beszélhetünk. **Az I. kategóriába tartozók 29 %-a főfoglalkozású őstermelő volt,** ami arra utal, hogy minden

igyekezetük ellenére nem képesek olyan szintű termelésre, amely akár a család ellátását biztosítaná.

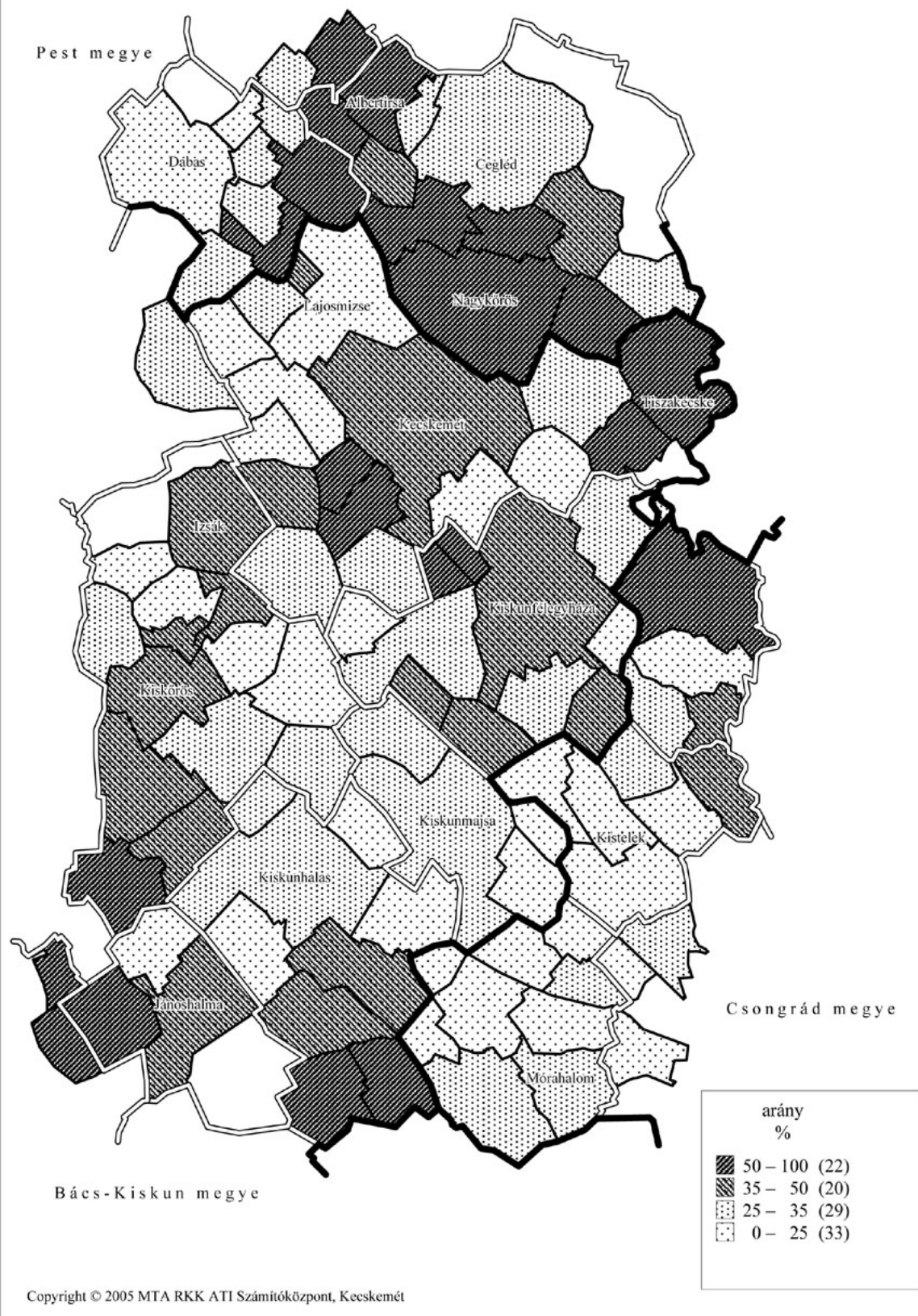
A gazdálkodási formákon belüli arányokat tekintve is a kategória magas részesedése tűnik ki. A nem főfoglalkozású őstermelők 40 %-a, a szövetkezetek 36 %-a, a nem jogi személyiségű gazdasági társaságok, a főfoglalkozású őstermelők több mint egynegyede nem érte el a 2 EUME mértéket.

Az I. kategóriába (2 EUME alatt) tartozó tanyai üzemek száma és megoszlása

Gazdálkodási forma	Üzemek száma	Megoszlása, %	Aránya a gazdálkodási formán belül, %
Jogi személyiségű gazdasági társaság	20	0,76	15,87
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	9	0,34	27,27
Szövetkezet	5	0,19	35,71
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	30	1,14	18,07
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	9	0,34	19,15
Főfoglalkozású őstermelő	752	28,50	26,50
Nem főfoglalkozású őstermelő	1781	67,49	40,48
Családi gazdálkodó	30	1,14	7,73
Egyéb	3	0,11	25,00
Összesen	2639	100,00	32,89

Az I. kategóriába tartozó üzemek területi elhelyezkedését nézve **ezek inkább a városok külterületein, vagy azok közelében találhatók**, feltehetően sok olyan tanyáról van szó, amelyeket inkább hobby-tanyáknak nevezhetünk, a családok ellátásához járulnak hozzá és esetleg a kevés felesleget viszik ki a piacra.

Az 1. SFH (2 EUME alatti) kategóriához tartozó gazdaságok aránya a homokhátsági településeken

A 2 és 4 EMUME közötti kategóriába a tanyai üzemek 22 %-a tartozott. E körben is a nem főfoglalkozású őstermelők magas aránya mutatkozik, a főfoglalkozású őstermelők is egyharmados részarányt képviseltek.

A II. kategóriába (2 – 4 EUME között) tartozó tanyai üzemek száma és megoszlása

Gazdálkodási forma	Üzemek száma	Megoszlása, %	Aránya a gazdálkodási formán belül, %
Jogi személyiségű gazdasági társaság	4	0,23	3,17
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	1	0,06	3,03
Szövetkezet	0	0,00	0,00
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	20	1,13	12,05
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	4	0,23	8,51
Főfoglalkozású őstermelő	569	32,27	20,05
Nem főfoglalkozású őstermelő	1138	64,55	25,86
Családi gazdálkodó	25	1,42	6,44
Egyéb	2	0,11	16,67
Összesen	1763	100,00	21,97

Hasonló arányokat találunk a **III. kategóriánál** is, itt a főfoglalkozású őstermelők már nagyobb súllyal képviseltették magukat. E kategóriába **a tanyai üzemek egytizede sorolható.**

A III. kategóriába (4 – 6 EUME között) tartozó tanyai üzemek száma és megoszlása

Gazdálkodási forma	Üzemek száma	Megoszlása, %	Aránya a gazdálkodási formán belül, %
Jogi személyiségű gazdasági társaság	6	0,64	4,76
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	3	0,32	9,09
Szövetkezet	0	0,00	0,00
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	3	0,32	1,81
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	2	0,21	4,26
Főfoglalkozású őstermelő	383	41,05	13,50
Nem főfoglalkozású őstermelő	505	54,13	11,48
Családi gazdálkodó	28	3,00	7,22
Egyéb	3	0,32	25,00
Összesen	933	100,00	11,63

A II. és a III. kategóriába sorolt tanyai üzemeket kevésbé versenyképesnek mondhatjuk, az önellátás mellett mérsékelt jövedelmet is elérhettek termékeik, terményeik értékesítéséből. Ez az a csoport, amely **támogatás nélkül nem képes a piacon megmaradni**, nem tudja felvenni a versenyt sem a hazai, sem a külföldi árutermelőkkel.

A két kategória területileg főleg a városok környéki községekre jellemző.

A IV. kategória kicsi gazdaságai kisebb súllyal képviseltették magukat, a nem főfoglalkozású egyéni vállalkozókon belül ez a kategória kiemelkedett a többi közül.

A IV. kategóriába (6 – 8 EUME között) tartozó tanyai üzemek száma és megoszlása

Gazdálkodási forma	Üzemek száma	Megoszlása, %	Aránya a gazdálkodási formán belül, %
Jogi személyiségű gazdasági társaság	2	0,34	1,59
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	2	0,34	6,06
Szövetkezet	0	0,00	0,00
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	6	1,03	3,61
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	6	1,03	12,77
Főfoglalkozású őstermelő	258	44,41	9,09
Nem főfoglalkozású őstermelő	274	47,16	6,23
Családi gazdálkodó	33	5,68	8,51
Egyéb	0	0,00	0,00
Összesen	581	100,00	7,24

Az V. kategóriától kezdve már közepes méretű üzemekről beszélhetünk, ezek már intenzívebben megjelennek a piacon, bevételeikből – egyes számítások szerint – már egy négytagú család szerényen megélhet. Ez a kategória a tanyai gazdaságokban nem túl jelentős, **a családi gazdálkodók közül már többen kerültek e csoportba**, az őstermelők részesedésének mérséklődése mellett **az egyéni vállalkozók növekvő aránya figyelhető meg**.

Az V. kategóriába (8 – 12 EUME között) tartozó tanyai üzemek száma és megoszlása

Gazdálkodási forma	Üzemek száma	Megoszlása, %	Aránya a gazdálkodási formán belül, %
Jogi személyiségű gazdasági társaság	4	0,71	3,17
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	0	0,00	0,00
Szövetkezet	2	0,35	14,29
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	16	2,84	9,64
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	6	1,06	12,77
Főfoglalkozású őstermelő	251	44,50	8,84
Nem főfoglalkozású őstermelő	225	39,89	5,11
Családi gazdálkodó	60	10,64	15,46
Egyéb	0	0,00	0,00
Összesen	564	100,00	7,03

A VI. kategória közepes gazdaságai még mindig az egyéni gazdaságokra jellemzőek, szembevetően a családi gazdálkodók közel 20 %-os részesedése.

A VI. kategóriába (12 – 16 EUME között) tartozó tanyai üzemek száma és megoszlása

Gazdálkodási forma	Üzemek száma	Megoszlása, %	Aránya a gazdálkodási formán belül, %
Jogi személyiségű gazdasági társaság	5	1,89	3,97
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	0	0,00	0,00
Szövetkezet	0	0,00	0,00
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	9	3,41	5,42
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	1	0,38	2,13
Főfoglalkozású őstermelő	108	40,91	3,81
Nem főfoglalkozású őstermelő	89	33,71	2,02
Családi gazdálkodó	52	19,70	13,40
Egyéb	0	0,00	0,00
Összesen	264	100,00	3,29

A VII. kategóriába már a nagy-közepes gazdaságok tartoznak, nagyobb súllyal jelennek meg a piacon, 5-12 milliós eredményükkel több család ellátását tudják biztosítani. A Homokhátságon a tanyai üzemek több mint egytizede sorolható e csoportba, körükben **növekvő súllyal jelennek meg a gazdasági társaságok**. A családi gazdálkodók majdnem **egyharmada** ebbe a csoportba került.

A VII. kategóriába (16 – 40 EUME között) tartozó tanyai üzemek száma és megoszlása

Gazdálkodási forma	Üzemek száma	Megoszlása, %	Aránya a gazdálkodási formán belül, %
Jogi személyiségű gazdasági társaság	19	2,07	15,08
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	6	0,66	18,18
Szövetkezet	1	0,11	7,14
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	40	4,37	24,10
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	15	1,64	31,91
Főfoglalkozású őstermelő	372	40,61	13,11
Nem főfoglalkozású őstermelő	345	37,66	7,84
Családi gazdálkodó	117	12,77	30,15
Egyéb	1	0,11	8,33
Összesen	916	100,00	11,42

A VIII. kategóriától nagy gazdaságokról beszélhetünk, ezek alapvetően árutermeléssel, nagyobb mennyiségű termék és termény piacra juttatásával foglalkoznak. A több mint száz főfoglalkozású őstermelő mellett egyre több gazdasági társasággal számolhatunk, **a nem jogi személyiségű gazdasági társaságoknak pl. egynegyede e csoportban helyezkedett el.**

A VIII. kategóriába (40 – 100 EUME között) tartozó tanyai üzemek száma és megoszlása

Gazdálkodási forma	Üzemek száma	Megoszlása, %	Aránya a gazdálkodási formán belül, %
Jogi személyiségű gazdasági társaság	28	10,98	22,22
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	8	3,14	24,24
Szövetkezet	3	1,18	21,43
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	27	10,59	16,27
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	2	0,78	4,26
Főfoglalkozású őstermelő	108	42,35	3,81
Nem főfoglalkozású őstermelő	39	15,29	0,89
Családi gazdálkodó	38	14,90	9,79
Egyéb	2	0,78	16,67
Összesen	255	100,00	3,18

A IX. kategória a nagy gazdaságok csoportja, a tanyai üzemekből alig 63 tartozott ide. Földterületük, művelési ágaik és állatállományuk alapján több egyéni gazdaságban is elérhetik a 30-75 milliós eredményt, a csoporton belül azonban már jelentős a gazdasági társaságok, szövetkezetek részesedése.

A IX. kategóriába (100 – 250 EUME között) tartozó tanyai üzemek száma és megoszlása

Gazdálkodási forma	Üzemek száma	Megoszlása, %	Aránya a gazdálkodási formán belül, %
Jogi személyiségű gazdasági társaság	15	23,81	11,90
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	2	3,17	6,06
Szövetkezet	2	3,17	14,29
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	10	15,87	6,02
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	2	3,17	4,26
Főfoglalkozású őstermelő	23	36,51	0,81
Nem főfoglalkozású őstermelő	4	6,35	0,09
Családi gazdálkodó	4	6,35	1,03
Egyéb	1	1,59	8,33
Összesen	63	100,00	0,79

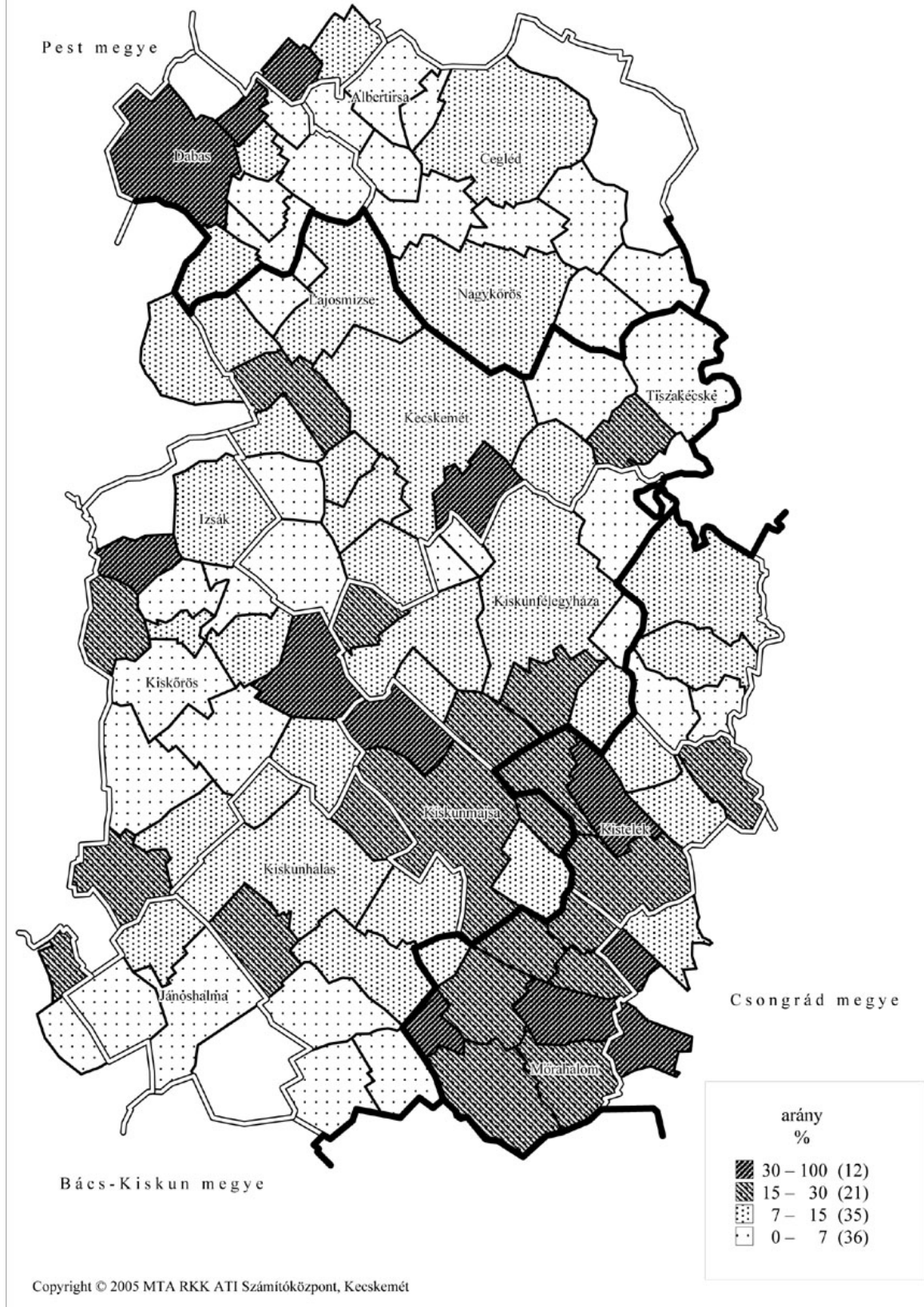
A X. kategória az igen nagy gazdaságok csoportja, jelentős árutermeléssel foglalkoznak, versenyképességüket – bár bizonyára nehéz küzdelmek árán, de – feltehetően meg tudják tartani. A tanyákon regisztrált üzemekből mindössze 46 sorolható e csoportba, a gazdaságok felét már a jogi személyiségű gazdasági társaságok teszik ki. Adottságaik alapján néhány egyéni gazdálkodó is képes lehet ezt a szintet elérni.

A X. kategóriába (250 EUME felett) tartozó tanyai üzemek száma és megoszlása

Gazdálkodási forma	Üzemek száma	Megoszlása, %	Aránya a gazdálkodási formán belül, %
Jogi személyiségű gazdasági társaság	23	50,00	18,25
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	2	4,35	6,06
Szövetkezet	1	2,17	7,14
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	5	10,87	3,01
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	0	0,00	0,00
Főfoglalkozású őstermelő	14	30,43	0,49
Nem főfoglalkozású őstermelő	0	0,00	0,00
Családi gazdálkodó	1	2,17	0,26
Egyéb	0	0,00	0,00
Összesen	46	100,00	0,57

Az életképesnek minősíthető – a VII.-X. kategóriába tartozó – tanyai nagygazdaságok a Homokhátságon belül elég érdekesen koncentrálódnak, Dabas és környéke mellett a Kecel – Kistelek – Ásotthalom háromszögben szembetűnő magas arányuk.

Az életképes közepes-nagy (7–10 EUME kategóriához tartozó) tanyai gazdaságok aránya a homokhátsági településeken

Az előzőekben bemutatott besorolások a regisztrálás során bejelentett földterületi, földhasználati és állatállományi adatok alapján készültek az ezekhez tartozó SFH értékek figyelembe vételével. Ez hordoz ugyan magában néhány bizonytalanságot – pl. az állatállomány esetenként gyorsan változhat –, nagyságrendileg és arányait tekintve mégis jól reprezentálja a tanyai gazdaságok helyzetét, adottságaik alapján jövőbeni kilátásaikat.

Ettől azonban **lényegesen eltérő képet kapunk, ha a kiszámított SFH összegeket a regisztrálásnál bejelentett mezőgazdasági árbevétellel vetjük össze** amellet, hogy az árbevételt fenntartásokkal kell kezelniük. Hiszen a bejelentést különböző érdekek befolyásolhatják („jó magyar szokás” szerint egyesek igyekeznek kevesebb bevételt jelezni, nehogy több adót kelljen fizetni, mások a pályázati kritériumok miatt inkább többet írnak be); az árbevételben nem jelentkezik pl. a saját állatok ellátására termesztett takarmány; egyes körökben megszokott az árucseré (az egyik gazda pl. takarmányt ad a másiknak állatért cserébe), aminek szintén nincs árbevétel vonzata.

Ezen kételyek ismeretében is azért érdemes értékelni a tanyai üzemeket. A 8024 gazdaságból **28 esetben nem lehetett SFH értéket kimutatni**, miközben mezőgazdasági árbevételt realizáltak. Ez akkor fordulhat elő, ha nincs olyan földterületük, termesztett növényük, vagy jószáguk, amihez SFH értékeket lehet rendelni, ugyanakkor mezőgazdasági szolgáltatásokkal – pl. talaj-előkészítés, vetés, permetezés, gépkölcsonzés, állatok mesterséges megtermékenyítése, ketrec-tisztítás – bevételhez jutottak. Ezen üzemek majdnem fele nem főfoglalkozású őstermelőként jelentkezett be.

Több – összesen 60 – olyan üzem fordult elő a regisztrációban, amely **földterülettel és/vagy állatállománnyal rendelkezett ugyan, de árbevételről nem számoltak be**. Ezek feltehetően „biztos ami biztos” alapon bejelentkeztek, de tevékenységük alapvetően az önellátást szolgálja, piacra nem, vagy nem bevallottan szállítottak. Ezek közel háromnegyede nem főfoglalkozású őstermelő volt, a mezőgazdasággal csak kiegészítőként, hobby-ként foglalkoztak.

Az összes gazdaság majdnem 90 %-ának bejelentett mezőgazdasági árbevétele nem érte el a kiszámított SFH összeget! Az árbevétellel kapcsolatos fenntartások mellett is ez azt jelenti, hogy a tanyai üzemek döntő többsége nem képes realizálni azt a bevételt, amelyet földterületi, földhasználati, állatállományi adataik alapján feltételezni lehetne. Még a gazdasági társaságok körében is igen magas arányú ez a lemaradás. Ez több okra is visszavezethető – az önellátás nagy súlyára, a piaci információk hiányára, az érdekérvényesítő képességük gyengeségére, a költségeket sem fedező alacsony árszintekre, a hazai és külföldi

versenytársakra, stb. –, mindenesetre azt jelzi, hogy komoly gondokkal kell szembenéznük, európai mércével nézve kevésbé nevezhetők életképesnek.

A tanyai üzemeknek mindössze 1,1 %-a (88 gazdaság) ért el a kiszámított SFH összeghez hasonló (± 5 %) mezőgazdasági árbevételt. Ezek több mint fele főfoglalkozású őstermelő, több mint egyharmaduk nem főfoglalkozású őstermelő volt, ami nem is annyira piaci jelentőségüket tükrözi, inkább az európai normákhoz arányosan igazodó földterülettel, földhasználattal, állatállománnyal magyarázható.

A regisztrált gazdaságok **10 %-ában találtunk az SFH összeget meghaladó – esetenként több százszorosán – árbevételt**, ez arra utal, hogy adottságaikat jól tudták hasznosítani, illetve egyéb, SFH-hoz nem kapcsolt tevékenységből is tudtak profitálni. Ezek igazán életképes gazdaságoknak tekinthetők, feltehetően a jövőben is talpon tudnak maradni. Körükben már több gazdasági szervezet jelent meg, bár az őstermelőknél is szép számban fordultak elő.

A mezőgazdasági árbevétel az összes SFH mérték %-ában

Gazdálkodási forma	SFH=0	Árbevétel =0	95 % alatt	95 – 105 %	105 % felett	Összesen
<i>A tanyai gazdaságok száma</i>						
Jogi személyiségű gazdasági társaság	4	5	98	1	18	126
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	1	0	28	0	4	33
Szövetkezet	3	0	8	0	3	14
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	4	2	111	3	46	166
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	1	2	35	0	9	47
Főfoglalkozású östermelő	1	6	2406	47	378	2838
Nem főfoglalkozású östermelő	13	44	4022	32	289	4400
Családi gazdálkodó	1	2	350	5	32	388
Egyéb	0	1	9	0	2	12
Összesen	28	60	7067	88	781	8024
<i>A gazdaságok megoszlása</i>						
Jogi személyiségű gazdasági társaság	14,29	8,33	1,39	1,14	2,30	1,57
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	3,57	0,00	0,40	0,00	0,51	0,41
Szövetkezet	10,71	0,00	0,11	0,00	0,38	0,17
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	14,29	3,33	1,57	3,41	5,89	2,07
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	3,57	3,33	0,50	0,00	1,15	0,59
Főfoglalkozású östermelő	3,57	10,00	34,05	53,41	48,40	35,37
Nem főfoglalkozású östermelő	46,43	73,33	56,91	36,36	37,00	54,84
Családi gazdálkodó	3,57	0,00	4,95	5,68	4,10	4,84
Egyéb	0,00	1,67	0,13	0,00	0,26	0,15
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
<i>A gazdaságok aránya a gazdálkodási formán belül</i>						
Jogi személyiségű gazdasági társaság	3,17	3,97	77,78	0,79	14,29	100,00
Nem jogi személyiségű gazdasági társaság	3,03	0,00	84,85	0,00	12,12	100,00
Szövetkezet	21,43	0,00	57,14	0,00	21,43	100,00
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	2,41	1,20	66,87	1,81	27,71	100,00
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	2,13	4,26	74,47	0,00	19,15	100,00
Főfoglalkozású östermelő	0,04	0,21	84,78	1,66	13,32	100,00
Nem főfoglalkozású östermelő	0,30	1,00	91,41	0,73	6,57	100,00
Családi gazdálkodó	0,26	0,00	90,21	1,29	8,25	100,00
Egyéb	0,00	8,33	75,00	0,00	16,67	100,00
Összesen	0,35	0,75	88,07	1,10	9,73	100,00

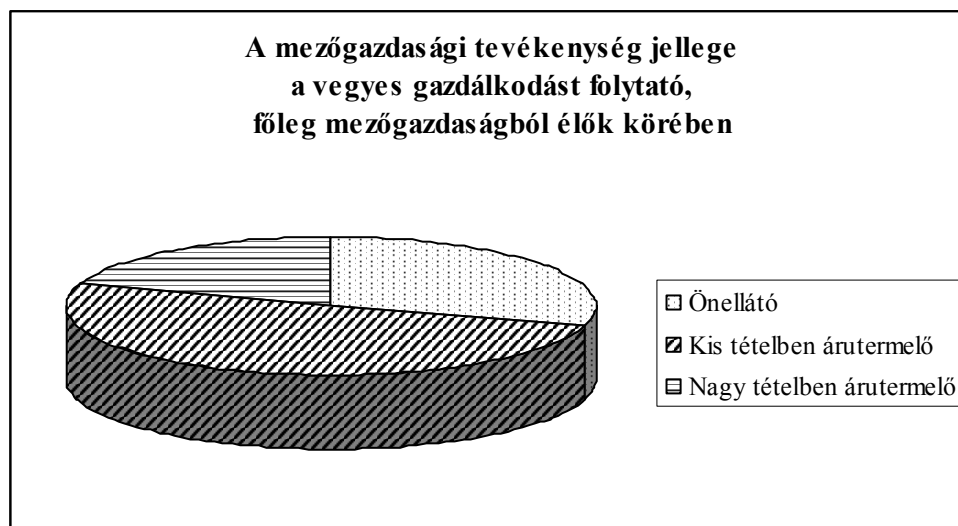
III. A HOMOKHÁTSÁGI TANYÁK ADATLAPJA A GAZDÁLKODÁS SZEMSZÖGÉBŐL*

1. A mezőgazdasági jövedelmet realizálók jellemzői

A Homokhátságon folytatott vizsgálatunk során a tanyákat jól ismerők segítségével összesen **3982 adatlap** kitöltésére került sor. Ezek több mint felénél jelezték azt, hogy ott **mezőgazdasági jövedelemszerző tevékenység** folyik. A 2213 tanya közel 60 %-ánál ez kiegészítő jövedelemnek mondható, **900 tanyában viszont ez a fő jövedelemforrás**.

Az **alapvetően mezőgazdaságból élő** tanyák több mint felében aktív, középkorú személyek is laknak, 21 %-uknál 35 év alatti, 22 %-uknál 50 év feletti lakosokról számoltak be. A biztosabb megélhetés érdekében e tanyákon igyekeztek megfelelő gépeket, berendezéseket is beszerezni – a közepes eszközellátottság a tanyák felére jellemző –, ugyanakkor több mint egyharmaduk még a hagyományos, egyszerű termelési eszközöket használja. A főleg mezőgazdasági jövedelemre alapozó tanyáknak alig több mint egytizede minősíthető korszerű termelési eszközökkel felszereltnek.

A tanyák közel felében vegyes gazdálkodásból származik a fő jövedelem, ezek felénél kis tételű árutermelésről beszélhetünk, egyötödükre jellemző a termények, termékek nagy tömegű piacra juttatása.

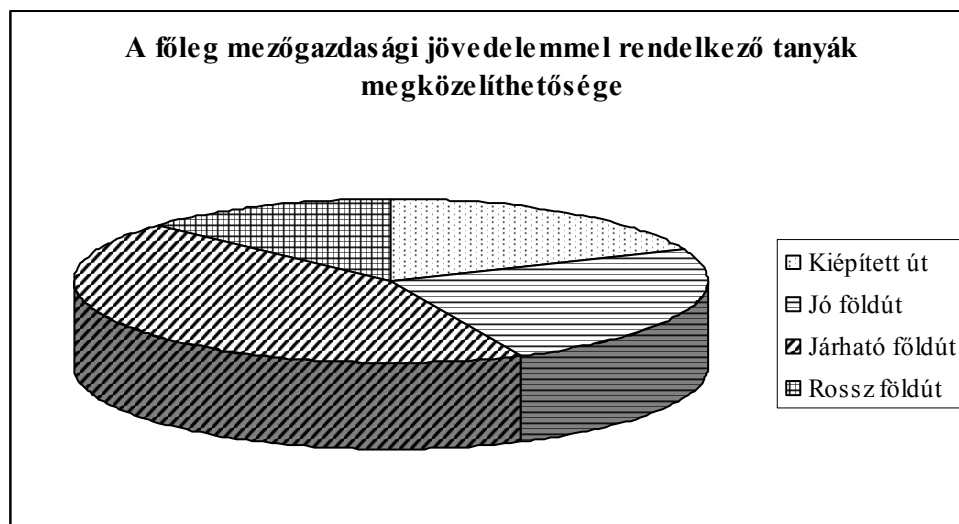
A tanyák több mint egynegyedében főleg állattenyésztéssel foglalkoznak, ezek 48 %-a kis, egyharmada nagy tételben viszi piacra termékeit. A tanyák 28 %-ában a növénytermesztés az elsődleges, itt jóval nagyobb arányban (44 %) található jellemzően

* Gaborjáné Dr. Vydareny Klára terület- és településfejlesztő szakközgazdász, MTA RKK ATI

árutermelő gazdaságok. Az értékesített termékek, termények köre igen széles, szarvasmarha – köztük szürkemarha –, sertés – köztük mangalica –, juh – bárány –, kecske, nyúl, kacska, liba kerül a piacra, a tejet, tojást, gyapjút, mézet is el lehet adni. A gabonafélék, takarmánynövények mellett többféle zöldséget (paprika, paradicsom, gyökér, sárgarépa, saláta, karfiol, uborka, tök, spárga, hagyma), gyümölcsöt (szamáca, eper, dinnye, őszi- és kajsziarack, alma), szőlőt (bort) szoktak értékesíteni. Igen kevés helyen – mindössze 17 tanyában – dolgozzák fel saját termékeiket, terményeiket, többségük a családot látja el, négyen kisebb mennyiséget, hárman nagyobb tételt visznek piacra.

Megfelelő jövedelem realizálásához megfelelő infrastruktúrára van szükség. A főleg mezőgazdaságból élők döntő többsége hálózati árammal rendelkezik, 14 gazdaságban generátorral oldják meg az áramellátást. Igen nehéz helyzetben van az a 64 tanya, ahol áram nélkül kell gazdálkodniuk! A gazdálkodáshoz nélkülözhetetlen a víz is. Vezetékes vízzel mindössze 50 tanyán rendelkeznek, többségében a fűtő kút a jellemző (81 %). A tanyák egytizedében ásott kútból húzzák a vizet, 34 tanyán viszont messzebből kell hordani a vizet az állatoknak is. Vezetékes gázzal ezen tanyáknak alig több mint egytizedében találkozhatunk, jellemzőbb a PB gázpalack használata (70 %). A tartályos gázellátás még kevésbé elterjedt. Több mint száz tanyában pedig semmilyen formában nem használnak gázt, náluk egyéb tüzeléssel oldják meg a fűtést, a főzést, a vízmelegítést.

A mezőgazdaságból élők számára alapvető a megfelelő közlekedési lehetőség. A tanyák közel feléhez járható földút vezet, ami esőben, hóban nehéz megközelítést tesz lehetővé. A tanyák egynegyede rendelkezik jó földúttal és mindössze egyötöde kiépített úttal. Igen sok – 110 – tanya olyan rossz földúton közelíthető meg, hogy az még a gyalogos közlekedést is nehezíti, teherautóval, vagy egyéb gépjárművel, mezőgazdasági gépekkel – ami a gazdálkodáshoz nélkülözhetetlen lenne – szinte járhatatlannak minősíthető.

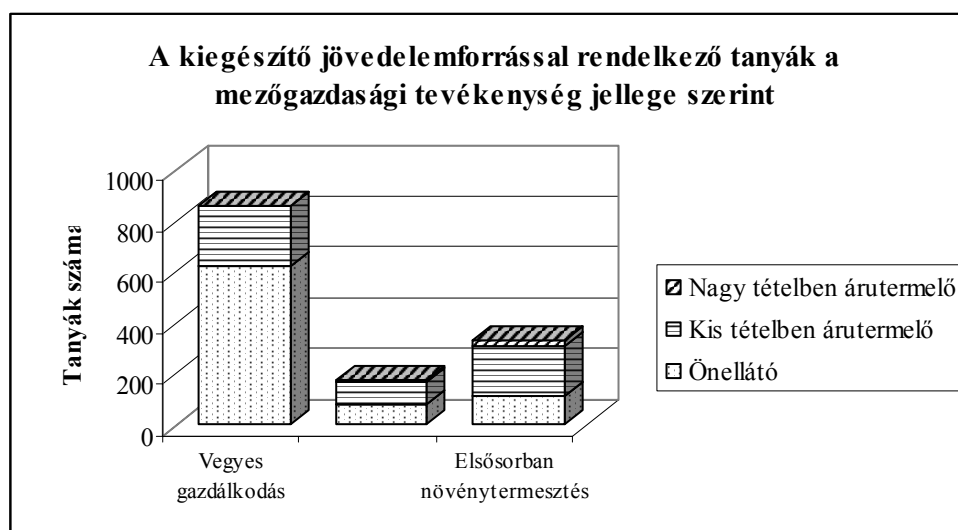
A távolság arra készteti a tanyán élőket, hogy valamilyen közlekedési eszközt vásároljanak. A mezőgazdasággal fő tevékenységként foglalkozók kétharmada személygépkocsival rendelkezik, ezzel kisebb áruszállítást is meg tudnak oldani. Kisáruszállító járművet már jóval kevesebb tanyán tudnak használni.

A tanyai gazdálkodásból többnyire nem tudnak olyan jövedelmet elérni, amely jelentősebb beruházásokhoz, felújításokhoz elegendő lehet. A mezőgazdasági tevékenységből élők közel háromnegyede nem tudott új gazdasági épületet létesíteni, vagy a meglévőket felújítani, 251 tanyánál jelezték, hogy volt ilyen jellegű beruházás. Infrastruktúra fejlesztésére még kevesebb helyen volt forrás, a tanyák döntő többségében (91 %) nem telt már erre. Az elmúlt öt évben a gépjárművásárlás sem volt jellemző körükben, a tanyák egyötödében fordult elő új gépkocsi beszerzése. A mezőgazdasági tevékenység bővítése érdekében 135 tanyán föld vásárlására, vagy bővítésére is sor került, a többség (85 %) azonban nem tudott ezzel a lehetőséggel élni. Hasonló a helyzet a gazdálkodáshoz szükséges gépek beszerzése terén is, a tanyák 77 %-ában nem volt mód a vásárlásra, 205 tanyán viszont új gépek segíthetik a munkát.

Összességében az alapvetően mezőgazdasági tevékenységből élők több mint egyharmadánál a tanyai háztartás anyagi helyzete nem változott az elmúlt öt évben, 143 esetben javulónak, 272 esetben romlónak minősítették a családok pozícióját.

A homokhátsági tanyák közel 60 %-ában a **mezőgazdasági tevékenység kiegészítő jövedelem forrása**. Ez inkább az idősebbek által lakott tanyákra jellemző, sok nyugdíjas ezzel egészíti ki apanázsát. A kiegészítő jövedelmet realizálók 40 %-a a 35-59 éves korosztályhoz tartozik, sok munkanélküli, vagy alkalmazásban álló számára fontos ez a forrás is. E körben jóval magasabb (75 %-os) a hagyományos, egyszerű eszközökkel gazdálkodók

aránya, mint az alapvetően mezőgazdaságból élőknel, a tanyák egyötöde minősíthető közepes ellátottságúnak és alig 12 van olyan, amely már korszerű termelési eszközökkel van felszerelve.

A tanyák kétharmadában vegyes gazdálkodás zajlik, a növénytermesztés, állattenyésztés alapvetően az önellátást szolgálja, a tanyák 27 %-ából viszik kisebb mennyiségben piacra a termékeket, terményeket. A gazdaságok 13 %-ára jellemző az állattenyésztés, ezek közel fele kis tételű árutermeléssel foglalkozik. A döntően növénytermesztési célú tanyáknál már 60 %-os a kis tételben árutermelők részesedése, e csoportban már több (25) olyan tanyáról beszélhetünk, ahonnan nagyobb mennyiségű terméket, terményt értékesítenek. A piacra vitt áruk köre lényegében megegyezik a főleg mezőgazdaságból élők kínálatával. Saját termékeik, terményeik helyi feldolgozásával jóval többen foglalkoznak, mint a döntően mezőgazdasági tevékenységből jövedelemhez jutók, a 40 tanya háromnegyedében viszont ezt saját fogyasztásra szánják, heten visznek kisebb és egy tanyai nagyobb tételben feldolgozott árut a piacra.

Piacképes, vagy akár a család ellátását szolgáló tevékenységhez megfelelő infrastruktúra is szükséges. Hálózati áram a tanyák 90 %-ára jutott el, 14 helyen generátor biztosítja a villanyt. A 116 árammal nem rendelkező tanya a kiegészítő jövedelmet realizálók 9 %-át jelenti, számuk és arányuk magasabb a főleg mezőgazdaságból élőknel. A közüzemi vízhálózat a tanyák közel 9 %-ába jutott el, többségük (86 %) fűt kútból, 13 %-uk ásott kútból szerzi a vizet. A tanyaiak 5 %-ának pedig helyben nincs vízellátásuk, nekik távolabbról kell hazavinniük a vizet. Vezetékes gázt a jövedelemkiegészítő gazdálkodók alig több mint egytizede használhat, háromnegyedüknel PB gázpalack található. A tartályos gáz körökben

sem elterjedt (ugyanannyi, 43 tanyában fordul elő, mint a mezőgazdaságból élőkénél), 9 %-uknál pedig más energiaforrást kell hasznosítaniuk.

A kiegészítő jövedelmet realizálók rosszabb utakkal rendelkeznek, mint a főleg mezőgazdaságból élők – több mint fele ezen tanyáknak még járható földúton közelíthető meg, több mint egytizedükhöz rossz minőségű földút vezet. A kiépített földúttal rendelkezők aránya megegyezik a másik csoportéval, jó földúton viszont kisebb arányban (19 %) közelíthetik meg tanyájukat, mint az alapvetően mezőgazdasági jövedelemmel rendelkezők. Személygépkocsit is kevesebben tudtak venni, alig több mint felüknek van autójuk, kisáruszállító járművet pedig csak a tanyaiak negyede tud használni.

A kiegészítő jövedelem – az egyéb forrásból származó jövedelmekkel együtt sem – kevésbé ad lehetőséget jelentősebb beruházásokra, felújításokra. A tanyák alig 14 %-ában volt mód és forrás gazdasági épület létesítésére, vagy felújítására, mindössze 5 %-uknál volt infrastruktúra-fejlesztés. Új gépjárművet az elmúlt öt évben a kiegészítő jövedelmet szerzők 9 %-a tudott venni, föld vásárlására, bérletére csak 59 tanyánál került sor. Fontos lenne a gazdálkodáshoz szükséges gépek, eszközök beszerzése is, hiszen többségében hagyományos, egyszerű berendezésekkel rendelkeznek, ilyen vásárlásra azonban a mezőgazdasággal kiegészítőként foglalkozók 6 %-ánál fordíthattak.

Összességében a kiegészítő jövedelemforrással rendelkezők több mint egyharmadának anyagi helyzete nem változott az utóbbi öt évben, hasonló arányban viszont romlott, mindössze egytizedükénél minősítették javulónak a tanyaiak pozícióját.

2. Az idegenforgalmi jövedelmet realizálók jellemzői

A Homokhátságon lebonyolított felmérés szerint 14 tanyán **a fő jövedelemforrás az idegenforgalom-vendéglátás** volt. Az egyik tanya egy vadásztársaságé, háromnak külföldi tulajdonosa van, hármat pedig időszakosan, üdülőként használnak. Noha fő bevételként a turizmust jelölték meg, egyik tanyában sem – a vadásztársaságot kivéve – működik kereskedelmi szálláshely, illetve nyilvános vendéglő (feltehetően félreértések adódtak az adatlapok kitöltésénél). A tanyák többségében nem gazdálkodnak, két helyen hagyományos, egyszerű termelési eszközökkel háromban pedig közepes eszközállománnyal folyik némi mezőgazdasági tevékenység, ez azonban alapvetően a saját igényeket elégíti ki, piacra csak egy tanyából visznek esetenként őszibarackot, sertést.

Egy kivétellel mindegyik tanya szép, értékes természeti környezetben található, döntően gondozottnak tűnik. A 14 tanyából négy – az egyik külföldi tulajdonossal – az elmúlt

másfél évtizedben épült, hét láthatóan korszerűsített, a mai igényekhez igazodó átépített tanya, egyiknél viszont már annyira rossz állapotban van az épület, hogy az nem újítható meg.

A tanyák alapvetően megőrizték tájba illő képüket, facsoport veszi körül az ingatlant, több helyen gyümölcsfa is található, hagyományos építészeti formát és elrendezést tapasztalhatunk. Mindössze két tanyánál jelezték, hogy a tájba nem illeszkedő területhasználat, illetve építészeti megoldás alakult ki.

Infrastruktúra tekintetében ezek a tanyák kicsit jobban ellátottak, mint a többiek. Egy tanyában nincs áramellátás – amelyik már nem újítható meg –, a többi a villanyhálózathoz csatlakozik. Két tanya vezetékes vizet használ, 12-ben fűt kútból nyerik a vizet. Vezetékes gázzal három tanya rendelkezik, egy helyen tartályos gázt használnak, a többiben a PB palackból származik a gáz. Jónak mondható a megközelíthetőség is, hiszen öt tanyahoz kiépített út vezet, háromnak jó földútja van, mindössze egy – az említett leromlott állagú – tanya érhető el rossz földúton.

Elektromos háztartási eszközökkel – a villanyellátottsághoz kapcsolódva – viszonylag jól el vannak látva, három tanya közepesen, kettő gyengén ellátottnak minősíthető. Két helyen számítógépet is használnak és Internet kapcsolattal is rendelkeznek. A tanyák felénél személygépkocsi és kisáru-szállító jármű is található.

Ezek a tanyák viszonylag jobb anyagi helyzetben lévő tulajdonosok kezében vannak, hiszen volt módjuk és forrásuk a lakó- és gazdasági épületek felújítására, négy tanyánál az infrastruktúra fejlesztésére is. Két tulajdonos új gépjárművet, kettő pedig földet tudott vásárolni, illetve utóbbit bérelni. A főleg idegenforgalomból élők anyagi helyzete kedvezőbben alakult az átlagnál, ötüknél javuló tendenciát tapasztaltak, négy esetben stagnálnak, két esetben romlónak minősítették a folyamatokat.

Igen kevés – összesen 25 – az a tanya, ahol **kiegészítő jövedelemforrásként foglalkoznak idegenforgalommal**. Közöttük nyugdíjas, gazdálkodó, őstermelő, alkalmazott egyaránt előfordul. Négyüknél a mezőgazdasági bevétel a meghatározó, vannak, akiknél mind a gazdálkodás, mind a vendégekkel foglalkozás egyéb jövedelmüket egészíti ki. Itt is találkozunk három külföldi tulajdonossal, nyolc esetben időszakosan használt üdülő tanyáról beszélhetünk.

A tanyák felében nem gazdálkodnak, háromban hagyományos, egyszerű eszközökkel mezőgazdasági termelést is folytatnak, mindössze kettő rendelkezik közepes eszközállománnyal. Tevékenységük – akár vegyes gazdálkodásról, akár elsősorban állattenyésztésről, vagy növénytermesztésről van szó – inkább az önellátást szolgálja, nyolcan visznek kisebb mennyiséget – szőlőt, gyümölcsöt – a piacra.

A tanyák mindegyike szép, értékes természeti környezetben helyezkedik el, többségében szépen gondozott, néhány esetben átlagos környezetű tanyáról van szó. Az épületeket nézve négy épült az elmúlt másfél évtizedben, három „szocialista” jellegű sátozott ház, a tanyák kétharmadát korszerűsítették, átépítették. Kettőről azt mondták, hogy megújítható az épület, teljesen leromlott, nem megújítható tanyáról nem számoltak be. Egy kivétellel mindegyiket tájba illőnek minősítették, sikerült megőrizni a hagyományos építészeti formát, elrendezést, kertet.

Ezek a tanyák infrastruktúrával elég jól ellátottak, csak kettőben nincs vezetékes villany. A vízhez négy tanyában a vezetékes hálózatból jutnak, a többi helyen fűrt kútból, ásott kútra, illetve távolabbi kútra nincsenek rászorulva. Három helyen vezetékes gázt, öt tanyán gáztartályt, a többiben PB gázpalackot használnak, csak egy tanyában nincs gáz.

A közlekedési lehetőség az idegenforgalomból kiegészítő jövedelemhez jutók körében hasonló az átlagoshoz. Mindössze három tanya rendelkezik kiépített úttal, közel fele az oda- vagy eljegykvőknek jó földutat használhat. A többiekhez szintén földút vezet, de azok járhatóak, teljesen rossz állapotú földúttal nem kell kínlódniuk.

A kedvező villanyellátottságnak köszönhetően ezek a tanyák többnyire elektromos háztartási eszközökkel jól ellátottnak minősíthetők. Egynegyedük közepesen ellátott, kettőről mondható, hogy gyengébb felszereltségűek. A tanyák négyötödében a személygépkocsi is megtalálható, nyolc helyen kisáru-szállító járművet is használhatnak.

A tanyák többségében az elmúlt öt évben fejlesztésekre is sor kerülhetett – lakó- és gazdasági épületeket építettek, vagy újítottak fel (40 %), négy helyen az infrastruktúra-fejlesztést oldották meg. Öten gépjárművet, ketten földet tudtak venni.

Összességében az idegenforgalomból mint kiegészítő jövedelemből élők anyagi helyzete változóan alakult, kb. felénél stagnálásról, egynegyedénél javulásról számoltak be, mindössze kettőnél jeleztek romlást (több esetben nem tudták megítélni a változást).

FELHASZNÁLT IRODALOM

Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monográfiája I-II. kötet, Bp., Dövény, 1990.

Novák László Ferenc: Földművelő gazdálkodás az Alföldön, Nagykőrös, Arany János Múzeum; 2002.

Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.

Rácz Lajos: Az Alföld éghajlatváltozásainak hosszú távú trendjei, Kecskemét, MTA RKK ATI, 1998.

Romány Pál: Előszó a Szakszövetkezetek Bács-Kiskun megyében c. munkához, Kecskemét, Kiskunsági Mezőgazdasági Szövetkezetek Területi Szövetsége, 1987.

Molnár Frigyes: A szövetkezetek sokszínűsége Bács-Kiskun megyében, in: Simó Tibor szerk.: Szakszövetkezetek Bács-Kiskun megyében, Kecskemét, Kiskunsági Mezőgazdasági Szövetkezetek Területi Szövetsége, 1987.

Nagy András szerk.: A földhasználati és birtokstruktúra alakulása a különböző térségtípusokban, Váti Kht., 2002., <http://www.terport.hu/doctar/kutatas/birtok.pdf>

Kovács Teréz: A mezőgazdaság birtokstruktúrájának átalakulása, in: Falu, város, régió, 2004. 10. sz., 39-44. pp.

Varga Gyula szerk.: Mezőgazdaságunk üzemi rendszere az EU tapasztalatainak tükrében, in: Agrárgazdasági Tanulmányok, 1999. 8. sz.

Dorgai László, Keszthelyi Szilárd, Miskó Krisztina: A gazdasági életképesség kritériumai az EU-ban és Magyarországon, s az ezeknek nem megfelelő gazdaságok jövőbeni esélyei, különös tekintettel támogatásuk lehetőségeire és módjaira. Integrációs és Fejlesztési Munkacsoport Agrár- és Vidékfejlesztési Témacsoportja, Budapest, 2004

Magyarország mezőgazdasága. Gazdaságtipológia, 2000, 2003. KSH, Budapest, 2004

A Bizottság határozata (1985. június 7.) a mezőgazdasági üzemek közösségi tipológiájának kialakításáról (85/377/EGK)

A Bizottság határozata (1999. október 22.) a mezőgazdasági üzemek közösségi tipológiájának kialakításáról szóló 85/377/EGK határozat módosításáról (1999/725/EK)

A Tanács 1999. május 17-i 1259/1999/EK rendelete a közös agrárpolitika keretébe tartozó közvetlen támogatási rendszerek közös szabályinak megállapításairól

146/2004. (IX.30.) FVM rendelet az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásokkal összefüggésben a tesztüzemi rendszer keretében kialakított standard fedezeti hozzájárulás értékek alkalmazásáról

TARTALOM

Előszó.....	1
I. A homokhátsági tanyák mezőgazdasága.....	2
1. Bevezetés.....	2
2. A múlt.....	2
3. A jelen.....	7
3.1. A tanyai üzemek főbb adatai.....	7
3.2. A tanyai üzemek kategorizálása.....	11
3.3. Területi elemzés.....	16
II. A tanyai gazdaságok életképessége.....	34
1. A mezőgazdasági üzemek közösségi tipológiája.....	34
2. A Homokhátság tanyai gazdaságainak vizsgálata a közösségi tipológia alapján.....	36
III. A homokhátsági tanyák adatlapja a gazdálkodás szemszögéből.....	49
1. A mezőgazdasági jövedelmet realizálók jellemzői.....	49
2. Az idegenforgalmi jövedelmet realizálók jellemzői.....	53
Felhasznált irodalom.....	56